

GAMLE HUS DA OG NÅ

Foto KMK 2004

Status for SEFRAK-registrerte bygninger Sarpsborg kommune Østfold fylke 2004

Forside over: Sannesund

Forside under: Glomma ved Lensebråten

Trykt: Allkopi, Oslo 2007

Forord

Kulturminnekompaniet foretok år 2004 på oppdrag fra Riksantikvaren en kontrollregistrering av ca. 3400 bygninger i kommunene Sarpsborg, Holmestrand, Bø og Samnanger

Undersøkelsen bygger på en landsomfattende registrering av hus bygd før 1900 kalt SEFRAK-registreringen. De innsamlede dataene danner grunnlaget for databasen Nasjonalt bygningsregister som ble åpnet i 2000.

Undersøkelsen ble gjort som et ledd i Riksantikvarens overvåkingsprogram av SEFRAK-registrerte hus i et representativt antall kommuner. Ved hjelp av periodiske kontrollregistreringer er målet å få informasjon om desimeringstakt og endringer på bygg eldre enn 1900.

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: "Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen år 2008 ikke overstige 0,5 % årlig".

Systematisk kontrollregistrering ble i år 2000 foretatt i kommunene Nord-Aurdal, Gjerstad, Fræna og Kautokeino; 2001 i Tromsø; 2002 i Sandnes, Eidskog, Skjåk og Saltdal; 2003 i Melhus, Snåsa, Flora og Vega.

Tidligere var det gjort spredte undersøkelser i presskommuner i Osloregionen – Nittedal, Lier og Ullensaker. Disse viste et gjennomsnittlig årlig tap på 1 % for hus eldre enn 1900. Satt på spissen vil dette si at om 80 år ville alle hus eldre enn 1900 være borte.

Rapporten er skrevet av Kulturminnekompaniet. Rapportformen bygger på Nittedalrapporten, men er omarbeidet i samarbeid med Riksantikvaren, ved Gro Wester i 2000, fra 2001 Anke Loska.

Mars 2007

Unni Broe og Solrun Skogstad

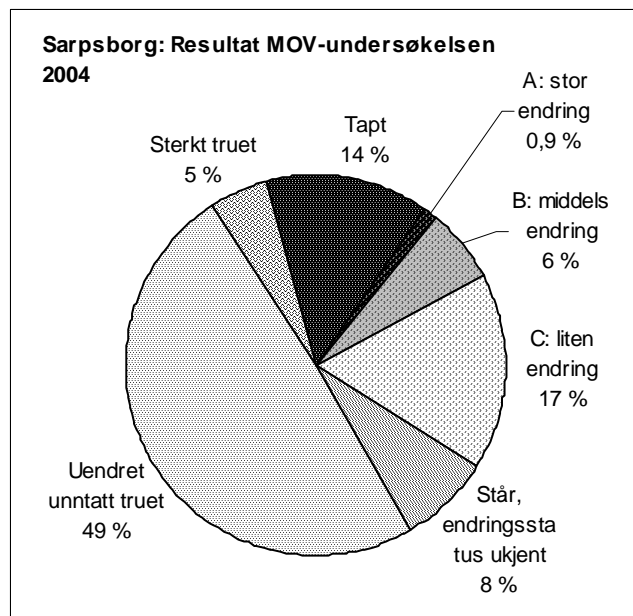
Innhold

0	SAMMENDRAG	7
0.1	Nøkkeltall Sarpsborg	7
0.2	Kvantitative forandringer	7
0.3	Kvalitative forandringer	7
0.4	Årsak til tap og endring	8
0.5	Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy	9
1	"GAMLE HUS DA OG NÅ" – PROSJEKTETS INNHOLD OG IDEER	10
1.1	Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)	10
1.1.1	Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)	10
1.1.2	Miljømål	11
1.2	De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2004	11
1.3	Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister	11
1.3.1	Historisk utvikling	11
1.3.2	Opplysningene i registeret	12
1.3.3	Registreringsmaterialet	12
1.4	Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen	12
1.4.1	Nasjonalt bygningsregister	12
1.4.2	Undersøkte SEFRAK-data	14
1.4.3	Parametere for MOV-undersøkelsen	17
1.5	Samlet resultatoversikt MOV 2004	19
1.5.1	Kvantitative forandringer	19
1.5.2	Kvalitative forandringer	20
2	INNLEDNING	25
2.1	Kart over Sarpsborg	25
2.2	Historikk og beskrivelse	26
2.2.1	Geografi og topografi	26
2.2.2	Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen	26
2.2.3	Næringsgrunnlag	26
2.2.4	Kommunikasjoner	26
2.3	Grunnlags materialet for MOV-undersøkelsen i Sarpsborg	28
2.3.1	Antall undersøkte hus	28
2.3.2	Registreringstidspunkt	28

2.3.3	Registreringer datert til 1900-tallet	28
2.3.4	Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Sarpsborg	28
2.3.5	Registreringskretser	28
2.3.6	Tidligere kommuner	29
2.3.7	Tettbygd/spredtbygd.....	30
2.4	Egenskaper ved undersøkte hus i Sarpsborg	31
2.4.1	Samfunnssektor	31
2.4.2	Sosial miljøsammenheng	31
2.4.3	Bygningstyper	32
3	RESULTAT	34
3.1	Tap	34
3.1.1	Tap – samlet oversikt	34
3.1.2	Tap – samfunnssektor.....	35
3.1.3	Tap – sosial miljøsammenheng	36
3.1.4	Tap – bygningstyper	37
3.1.5	Tap – alder	38
3.1.6	Tapsårsaker.....	39
3.2	Endringer av gjenstående bygninger	43
3.2.1	Endringer – samlet oversikt	43
3.2.2	Endring – samfunnssektor	44
3.2.3	Endring – sosial miljøsammenheng	45
3.2.4	Endring – bygningstyper	46
3.2.5	Endring – alder.....	47
3.3	Tilstand	54
3.3.1	Tilstand – samlet oversikt.....	54
3.3.2	Tilstand – samfunnssektor	54
3.3.3	Tilstand – sosial miljøsammenheng	55
3.3.4	Tilstand – bygningstyper	56
4	GEOGRAFISKE VARIASJONER	57
4.1	Tap og geografiske variasjoner	57
4.1.1	Tap – områder: Tidligere kommuner	57
4.1.2	Tap – tettbygd/spredtbygd.....	58
4.2	Endringer og geografiske variasjoner	59
4.2.1	Endring – områder:	59
4.2.2	Endring – tettbygd/spredtbygd.....	59
4.2.3	Tilstand – områder:	60
4.2.4	Tilstand – tettbygd/spredtbygd	60
5	REGISTRERINGSTIDSPUNKT OG VARIASJONER.....	61
5.1	Tap – variasjoner etter registreringsperiode	61
5.2	Endring – variasjoner etter registreringsperiode	61
6	KONSEKVENSER OG TENDENSER	62

6.1	Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling	62
6.1.1	Befolkningsutviklingen	62
6.1.2	Gårds- og utmarksmiljø, jordbrukets kulturlandskap	62
6.1.3	Sarpsborg by og tettstedene	65
6.1.4	Vegprosjekter.....	66
7	SAKSBEHANDLING, PLANFORHOLD M.M.....	67
7.1	Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen.....	67
7.2	Planforhold	67
KILDER	68	
VEDLEGG 1. BYGNINGSTYPER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL	69	
VEDLEGG 2. REGISTRERINGSKRETSER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL	70	

0 Sammenheng

0.1 Nøkkeltall Sarpsborg

Over en periode på 21 år har 14 % av de undersøkte bygningene gått tapt.

0.2 Kvantitative forandringer

MOV-undersøkelsen i Sarpsborg omfatter 1656 bygninger. 230 av disse har gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 14 %.

87 bygninger er så sterkt truet på grunn av teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 5 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

15 bygninger eller 1 % er så sterkt ombygde

at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

Samlet utgjør tallene for tap, stor endring (endringstype A) og sterkt truede en bolk på ca. 20 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid eller er sterkt svekket.

Totalt er 398 hus endret siden registreringstidspunktet, inkludert endringstype A. Det tilsvarer en prosentandel på ca. 24 % av de undersøkte. Så godt som alle endringer gjelder mindre påbygg og utskifting av ytre bygningselementer, endringstype B og C.

49 % av de undersøkte husene er i tilnærmet samme form som ved registreringstidspunktet, og disse er ikke spesielt truet av dårlig teknisk tilstand. Andelen som er berørt av tap, endringer og dårlig teknisk tilstand er ca. 43 %. For 8 % vet vi at husene står, men kjenner ikke endringsstatus.

SEFRAK-registreringen i Sarpsborg ble påbegynt i 1982 og avsluttet i 1993, med et opphold på slutten av 1980-tallet. Skjebergområdet og Varteig som i sin helhet ble registrert på 1990-tallet har de laveste tapsprosentene. Sarpsborgs byområde og Tune har de høyeste tapsprosentene, og den tidligste registreringen.

0.3 Kvalitative forandringer

Undersøkelsen viser at det har skjedd endringer som berører sammensetningen i kulturminnebestanden. Det vises særlig i forhold til sosial miljøsammenheng, hustyper og sammenhenger innen enkelte miljøer.

Det er særlig hus for vanlige folk som har gått tapt, det reflekteres i en høyere tapsandel enn gjennomsnittet for gruppen arbeider, husmann, tjenestemann. En god del av disse husene kan knyttes til by- og tettstedsbebyggelsen, og da særlig til en bestemt hustype – de små uthusa. At bybebyggelsen er særlig utsatt bekreftes av den høye tapsprosenten for gruppen "Annen næringsdrivende" som stort sett består av handelens hus.

Tapsandelen for hus knyttet til bønder ligger samlet godt under gjennomsnittet. Her er det særlig driftsbygningene som er utsatt, det gjelder både enhetslåven og fjøs, stall, låve, men de siste utgjør ei langt mindre gruppe. Driftsbygningene i jordbruket har en tapsprosent godt over gjennomsnittet.

Som forventet er det våningshus/bolighus som har de minste tapsprosentene. Bygårdene ligger også i det lavere sjiktet mht. tap, men høyere enn våningshusene – noe som bekrefter inntrykket av at by/tettstedsbebyggelsen er mer utsatt.

Endringene viser de samme tendenser som tap, hus knyttet til fast bosetting uten næringstilknytting og handelens hus har de klart høyeste endringsprosentene. Det er særlig arbeidernes hus som er endret, fulgt av "Annen næringsdrivende". Den aller høyeste endringsprosenten har fiskernes hus, men dette dreier seg om en meget liten gruppe hus beliggende langs Skjebergkilen. De er i bruk som feriesteder.

Den store endringsprosenten for bolighus i by og tettstrøk dreier seg særlig om skifte av vinduer og takbelegg. De store bygårdene i Sarpsborg by er mer endret enn bolighusa, ikke bare i prosentandel, men og i graden av endringer. Utviklingen over tid har medført at viktige hus som definerte det eldre by- og tettstedsmiljøet er borte eller ombygd. Den gamle kvartalsstrukturen i byen er sårbar for nye bygg som gjerne bryter i størrelse og uttrykk med eldre bebyggelse. Bakgårdsmiljøene er sterkt redusert både ved at uthus er borte og ved at bygården, bolighuset utvides bakover. Det siste har samtidig den fordel at gatefasadene bevares ved utvidelser.

De mange småbruka som var karakteriske for kommunen, i tettbygde strøk de såkalte arbeiderbruka, er også redusert. I bynære områder oppslukes de av nyere bebyggelse, og ofte står bare bolighuset tilbake. I mer landlige strøk forfaller bygningsmassen på småbruka, med unntak også her for bolighuset som oftere er i bruk og satt i stand.

Samtidig er karakteristiske trekk ved byggeskikken på tilbakegang. Tegl som takbelegg var ved SEFRAK-registreringen allerede på vei ut, et inntrykk som ble forsterket i 2004. På gaterelatert bebyggelse både i Sarpsborg og i tettstedene fjernes gatedøra, med ny inngang fra bakgård. Plattinger og verandaer er det flere eksempler på. Men det er også en tendens til at eldre hus ved oppussing får belistning av eldre type og andre dekorelementer, særlig fra sveitserstilen.

Det er klare forskjeller på tap i ulike områder av Sarpsborg sett i forhold til de gamle kommunene. Sarpsborg by og Tune har de høyeste tapsprosentene, noe som kan henge sammen med sterkt press på byen og på tettstedsbebyggelse mot sentrum. Unntaket her er Sarpsborg sentrum som omfattes av en bevarings- og byfornyelsesplan (1990). Dette området har en klart mindre tapsandel enn resten av byen. Tolkningen av tallene svekkes noe av at det er disse kommuneenhetene som har de tidligste registreringene, registreringen begynte her i første halvdel av 1980-tallet, og for Tunes vedkommende i de sentrumsnære områdene. Men forskjellene er så store at man kan slå fast det har vært et press på tettstedsbebyggelsen.

Skjeberg og Varteig ble registrert på 1990-tallet over en periode på 4 år. Skjeberg som både omfatter store tettstedsområder, jordbruksområder og mer marginale kystområder, har flest registrerte bygninger og den laveste tapsandelen.

0.4 Årsak til tap og endring

Dårlig teknisk tilstand er den viktigste direkte årsak til at hus i Sarpsborg går tapt. Mange av disse husene var i dårlig tilstand også ved førstegangsregistreringen, det gjelder tapene både i tettstedsbebyggelsen og jordbruksbebyggelsen. Deretter følger riving for oppføring av ny bygning eller annen arealbruk. Det kan virke som direkte offentlige vedtak er årsak til en mindre andel av tapene.

0.5 Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy.

SEFRAKs originalmateriale skjemaer og kart er hos fylkeskulturetaten som ligger i Sarpsborg by. Byggesaker som berører SEFRAK-registrerte bygninger blir sendt til fylkeskonservator for uttalelse.

Hannestadstranda på Greåker med arbeiderboliger og industri ved Glomma

1 "Gamle hus da og nå" – prosjektets innhold og ideer

1.1 Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)

1.1.1 Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)

Miljøovervåking har i lang tid vært benyttet innen naturvern- og forurensingssektoren. Den er nå tatt opp av kulturminneforvaltningen.

Miljøforvaltningens definisjon av miljøovervåking er: Miljøovervåking er en systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, om mulig basert på en hypotese om sammenhengen mellom årsak og virkning.

Miljøovervåking omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Miljødatahåndtering av ulikt slag som kvalitetssikring og referanseproduksjon, samt vurdering og rapportering er også aktiviteter som hører inn under overvåking.

Målet er å dokumentere miljøtilstand- og utvikling i tid og rom, som følge av menneskeskapt påvirkning eller som følge av naturlige endringer.

Omfanget kan både være langsiktig eller tidsavgrenset, kontinuerlig eller diskontinuerlig (rullerende), og kan være landsdekkende, eller regionalt eller lokalt geografisk avgrenset.

Gjennom miljøovervåking vil Riksantikvaren: Følge med i kvantitative og kvalitative endringer i kulturminner og kulturmiljø og vurdere effekten av tiltak i forhold til bestandsutvikling, tilstand og representativitet.

Det har vært gjennomført to store registreringer av kulturminner i Norge: ØK-registreringen for automatisk fredete kulturminner og SEFRAK-registreringen for nyere tids kulturminner. Begge disse har vært tatt i bruk i de spredte punktvis undersøkelsene på miljøovervåking innen kulturminneforvaltningen som har vært gjennomført til nå.

I 1994 ble Nittedal kommune i Akershus MOV-undersøkt mht. til nyere tids kulturminner som første kommune i landet. Undersøkelsen som tok utgangspunkt i SEFRAK-registreringen i Nittedal viste at 21 % av bygningsmassen fra før 1900 var blitt revet i perioden 1974-1994. Den viste også at det ble revet flest hus i tettstedene i kommunen. Her var tapet på 25 %. Dette skyldtes bl.a. et stort byggepress på grunn av nærheten til Oslo, noe som førte til at flere eldre hus måtte vike for yngre bebyggelse.

Nittedal ble noe seinere supplert med tilsvarende undersøkelser i sentrale strøk rundt Oslo, i kommunene Ullensaker og Lier.

I 1997 begynte Riksantikvaren en kontroll av ØK-registreringen (fornminnekontroll), og dette året ble Tromsø, Trondheim og Skien kommuner kontrollregistrert.

I 2000 fikk Riksantikvaren for første gang øremerkete midler for miljøovervåking, og siden 2001 er miljøovervåking en fast bestanddel i Riksantikvarens virksomhet. Riksantikvaren har i sin strategi slått fast at "RA skal forholde seg aktivt til den løpende samfunnsutviklingen gjennom offensiv kunnskapsutvikling, bred samfunnskontakt og god oversikt over sentrale endringsprosesser og deres konsekvenser."

SEFRAK kontrollregistreringen begynte i 2000, og det overvåkes i alt 18 kommuner. Hvert år kontrolleres utviklingen i fire kommuner, og hver kommune kontrolleres på nytt etter 5 år.

1.1.2 Miljømål

Punktvisse undersøkelser i andre kommuner understøtter resultatet fra Nittedal, og viser at 1 % av den eldre bygningsmassen forsvinner årlig. Satt på spissen vil en slik årlig avgang på 1 % innebærer at om 80 år vil praktisk talt alle bygninger bygd før 1900 være borte.

Med et bredere tallmateriale fra systematiske undersøkelser vil man kunne stille prognoser for hvor stor del av bestanden som vil forsvinne i løpet av en gitt tid. Disse dataene vil kunne danne grunnlag for politisk handling med sikte på vern.

Nasjonalt resultatmål

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: "Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig."

1.2 De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2004

De aktuelle kommunene i år 2004 var Sarpsborg i Østfold, Holmestrand i Vestfold, Bø i Telemark i og Samnanger i Hordaland.

Kommune nr./navn	Innbyggertall	Befolkningsutviklingen i undersøkelsesperioden	Hovednæring	Antall SEFRAK-registrerte objekter
105 Sarpsborg	49 400	Vekst fra 1998	Industri, handel og service som regionsenter, skogbruk, jordbruk	1854
702 Holmestrand	9 500	Jevn vekst	Industri, handel og service som regionsenter, pendling, noe jordbruk	534
821 Bø	5 200	Jevn vekst	Jordbruk, skogbruk, undervisningsinstitusjoner, turisme.	1053
1242 Samnanger	2 300	Vekst fram til 1992, deretter en svak tilbakegang	Pendling, industri, noe jordbruk.	921

NIKU har på oppdrag fra Riksantikvaren i år 2004 foretatt en kontroll av ØK-registreringen i Sarpsborg kommune.

1.3 Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister

1.3.1 Historisk utvikling

Norsk Kulturråd tok initiativ til en landsomfattende registrering av faste kulturminner i Norge i 1970. Feltarbeidet kom i gang i form av prøveprosjekter i 1973. Registreringen ble først ledet av et eget sekretariat, "Sekretariatet For Registreringen Av faste Kulturminner i Norge", forkortet til SEFRAK. I 1977 ble sekretariatet oppløst, men navnet SEFRAK ble beholdt. SEFRAK ble da lagt under Miljøverndepartementets planavdeling. I 1989 ble ansvar for feltarbeid, registerdrift og videreutvikling av registeret overført til Riksantikvaren.

SEFRAK-registreringen ble avsluttet i 1995. Da var det registrert over 515 000 objekter. Ved et samarbeid mellom Statens Kartverk og Riksantikvaren ble SEFRAK-data koblet sammen med bygningsdelen i *GAB-registeret* og kalt *Nasjonalt bygningsregister*.

Feltarbeidet har vært faglig ledet av fylkeskommunenes kulturavdelinger. Fylkeskommunene og de enkelte kommuner har samarbeidet om den praktiske gjennomføringen av registreringen.

1.3.2 Opplysningene i registeret

SEFRAK-registreringen er en registrering av faste kulturminner. Med faste kulturminner menes jordfaste, ikke-bevegelige spor i landskapet etter menneskelig virksomhet.

Den opprinnelige hensikten var at registeret skulle omfatte alle typer kulturminner. Men av hensyn til fremdrift og ferdigstilling ble det bestemt fra departementet at registeret i første omgang skulle avgrensnes til å omfatte bygninger. Enkelte steder er imidlertid andre faste kulturminner som vegger, steingjerder, brønner og lignende tatt med.

Registeret omfatter derfor i hovedregel bare bygninger som er oppført i perioden 1537–1900. Unntak er gjort for enkelte miljøer som er vokst fram etter 1900, og for Finnmark og Nord-Troms hvor en stor del av bygningsmassen ble brent under krigen. Her er bygninger oppført i perioden 1900–1940 også tatt med. De fredete bygningene er allerede registrert i et fredningsregister. Kirkene og de statlige bygningene er registrert i tilsvarende registre. Det varierer om disse bygningene inngår i SEFRAK-registreringen.

SEFRAK-registerets styrke er bl.a. at alle bygninger innenfor det nevnte tidsrom er tatt med, uavhengig av alder, størrelse, teknisk tilstand, autentisitet, representativitet osv. Registeret er derfor egnet til å møte skiftende bevaringssyn og eventuelle nye prioriteringer som måtte komme innen kulturminnevernarbeidet. Ved bruk av registeret i MOV-undersøkelsen er det imidlertid viktig å huske at bygninger etter 1900 ikke er tatt med.

1.3.3 Registreringsmaterialet

Registreringen har vært drevet som feltarbeid. Opplysninger om bygningenes historie og tekniske tilstand, dvs funksjon, byggeår, eventuelle ombygginger, konstruksjon og materialer er fylt ut på skjema. Koder fra en detaljert kodeliste standardiserer informasjonen. Deretter har registrator kartfestet huset, fotografert, målt opp og tegnet grunnplan.

1.4 Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen

1.4.1 Nasjonalt bygningsregister

SEFRAK-registreringen inneholder tre ulike registreringsskjema – skjema for hus, andre minner og miljøer. Denne MOV-undersøkelsen er konsentrert om hus og tar utgangspunkt i Nasjonalt bygningsregister. Andre minner og miljøer ligger ikke inne i Nasjonalt bygningsregister. I de fire kommunene består hovedtyngden i SEFRAK-registreringen av bygninger. SEFRAK-registreringene i Samnanger og Bø inneholder flest ruiner. I Samnanger ble det også registrert "Andre minner".

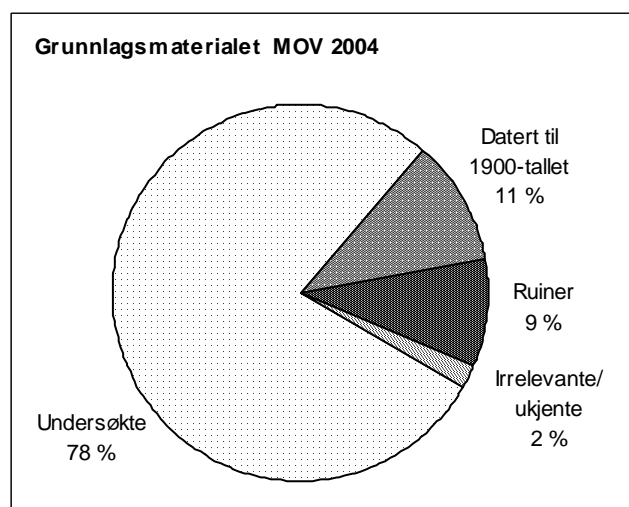
Variasjoner i registreringstidspunkt

Registreringen i de fire kommunene som var del av MOV-undersøkelsen i år 2004 forgikk fra 1979 til 1994. De fleste hus ble førstegangs-registrert mellom 1983–1992. Det ordinære feltarbeidet var avsluttet 1992. Registreringene fra 1993 og 1994 er få, og i hovedsak gjort i forbindelse med oppretting/avslutning av registreringen i kommunene.

Undersøkte bygninger 2004

I Nasjonalt bygningsregister er det til sammen 3405 registrerte objekter fra Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg, Ikke alle disse er med i undersøkelsen, da flere faller utenom av forskjellige årsaker.

Kommune	Registrerte objekter 1979-94	Datert til 1900-tallet	Ruiner	Irrelevante/ukjente	Undersøkte bygninger 2004
105 Sarpsborg	1854	139	24	35	1656
702 Holmestrand	534	14	40	4	476
821 Bø	1053	78	151	19	805
1242 Samnanger	921	243	184	26	468
Samlet 2004	4362	474	399	84	3405

I alt 3405 bygninger er undersøkt og ligger til grunn for resultatanalysene i kommune-rapportene for MOV-undersøkelsen 2004.

Diagrammet til venstre viser hvor stor andel av de registrerte objektene som undersøkelsesgrunnlaget utgjør (78 %), og hvor store andeler de andre gruppene har.

Ruin

MOV-undersøkelsen gjelder endringsstatus for bygninger. Objekter som ble registrert som ruiner er derfor trukket ut av undersøkelsen. Det er registrert både ruiner og andre typer minner i de fire kommunene. Det varierer noe hvordan ruinene er lagt inn i SEFRAK-databasen. Noen kan være lagt inn som "andre minner".

Registreringen viser at det har vært ulik praksis mht. hva som definerer en ruin. Noen har strengt fulgt SEFRAK-instruksen, andre har definert huset som ruin først når det bare er grunnmurer tilbake. Det vil uansett være rom for skjønn her. I et par tilfeller er definisjonen endret fra ruin til stående hus under MOV-undersøkelsen.

Irrelevant

Noen hus ligger med to ulike registreringsnr. i registeret. Det ene er derfor trukket ut av undersøkelsen som irrelevant.

Noen "andre minner" er lagt inn i registeret som hus. De fleste av disse er brønner og sisterner.

Registeret inneholder også nye hus satt på gamle murer. Alder, funksjon og andre historiske opplysninger gjelder muren (som med andre ord er en ruin), mens bygningsbeskrivelsen gjelder det nye huset. En del hus som er flytta til nåværende sted godt ut på 1900-tallet, og mye ombygd ved gjenoppsetting, er også holdt utenom undersøkelsen.

Ukjent

Enkelte registreringer har mangler mht. kartfesting. Det kan være at henvisning til kartblad mangler på skjemaet, at registreringsnr. ikke finnes på det aktuelle kartbladet, eller at kartbladet er kommet bort. Dette har særlig fått konsekvenser for registreringer i utmark. De fleste av objektene med slike mangler i kartfestingen er kommet i gruppen "ukjent". Noen objekter i registeret er notert som "avvist ved registrering". Her mangler all informasjon utenom objektnr.

Det finnes også enkelte skjemaer som har så mangelfulle opplysninger at de er trukket ut av MOV-undersøkelsen. Det kan være mangler eller feil mht. fotografier, feil kartfesting og andre åpenbare feil mht. objektopplysninger. Det er usikkert hvilke hus som er registrert.

I tillegg er det hus som av ulike grunner ikke er befart, og der heller ikke kontakt med eiere/brukere har kunnet gi opplysninger.

1.4.2 Undersøkte SEFRAK-data

Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen har vært å se om de SEFRAK-registrerte bygningene fremdeles står, og om de er endret siden førstegangs-registreringstidspunktet. I feltarbeidet har prosjektet benyttet kartutplott som er produsert hos Riksantikvaren og papirkopier av SEFRAK-skjemaene. De innsamlede dataene er lagt inn i en database som har utgangspunkt i et ekstrakt av SEFRAK-opplysningene i Nasjonalt bygningsregister.

For å undersøke eventuelle fysiske endringer i den registrerte bebyggelsen er det tatt utgangspunkt i SEFRAK-skjemaets fotografier, og beskrivelser av eksteriøret på førstegangs-registreringstidspunktet. Det er ikke gjort noen systematisk nyregistrering av enkeltelementer lik den opprinnelige registreringen. Observasjonene av endringene er basert på skjønn og har munnet ut i klassifisering av endringstyper (se neste kapittel).

I tillegg til å undersøke de rent kvantitative forandringer i kulturminnebestanden – hvor mange som er tapt og endret – har det vært et mål å se på mulige kvalitative forandringer. Hva slags følger tap og endringer har fått for det kulturhistoriske innholdet, og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Med utgangspunkt i strukturen i SEFRAK-registeret har man valgt ut noen aspekter som er undersøkt nærmere, det gjelder samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, hustyper og alder. Andre aspekter som er undersøkt er geografiske variasjoner, og med bakgrunn i den lange registreringsperioden, om det er mulig å spore tendenser i tap-/endringsfrekvensen over tid.

Samfunnssektor

SEFRAK-registeret er bygd opp etter en grovsortering av objektene i forhold til hvilke samfunnssektorer objektet tilhører. Dette er knyttet til koden for opprinnelig funksjon og nåværende funksjon. Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen er opprinnelig funksjon. SEFRAK's ulike samfunnssektorer er: 1. Landbruk, fiske og fangst, 2. Boligbebyggelse uten næringstilknytting, 3. Fritidsbosetning, 4. Industri, 5. Merkantil virksomhet, 6. Offentlig forvaltning, kirke og militærvesen, 7. Undervisning, forskning og andre kulturformål, 8. Samferdsel, 9. Offentlig tjenesteyting og sosiale formål. I forhold til undersøkelsen av hustyper gir samfunnssektor et mer overordnet bilde av den samfunnsmessige miljøsammenhengen kulturminnene har vært en del av. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner tilknyttet bestemte samfunnssektorer har vært mer utsatt for tap og endringer enn andre. I flere kommuner er det svært få objekter i sektorene utenom landbruk. For å lette oversikten er derfor enkelte av "de andre" sektorene slått sammen i de grafiske framstillingene.

Sosial miljøsammenheng

Objektene i SEFRAK-registeret er koplet mot sosial miljøsammenheng. De er grovsortert i tre grupper som er: 1. Embetsverk/institusjon (eks. prest, sorenskriver, kommune, forening), 2. Næringsdrivende (eks. godseier, bonde, fisker, kjøpmann – det varierer om kategorien behandles som én gruppe eller mer finmasket) og 3. Arbeider, husmann, tjenestemann. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner fra bestemte sosiale miljøer er mer utsatt for tap eller endringer enn andre.

Definisjon av hustyper

Den undersøkte bygningsmassen er inndelt i et fast sett med hustyper for alle de undersøkte kommunene. Hustypene er løsrevet fra SEFRAK-systemets funksjonsinndeling, som ville vært for omfattende. I valg av hustype er det gjort en skjønsmessig avveining av den funksjon huset er bygd for, og det preget det har i dag. Oftest vil hustypebetegnelsen samsvare med den man finner i objektrubrikken på SEFRAK-skjemaet. I inndeling av hustyper er det sett bort fra næringstilknytting og sosial miljøsammenheng, da dette undersøkes for seg. Kategorien "Bolighus/våningshus" vil derfor være vid og omfatte bolighus på husmannsplassen, prestegården, i arbeiderforstaden og i villabyen. (I tabellene i vedlegget er imidlertid boliger og uthus uten spesiell næringstilknytting skilt ut – f.o.m. 2001). Listen under viser at hustyper knyttet til jordbruket dominerer i materialet.

Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering. "Sidebygning" omfatter hus der bryggerhus, drengestue og kårstue inngår. "Andre mindre uthus i/nær tunet" omfatter hus som utedo, vedskjul, vognskjul, smie, kjone, badstue m.m. Med "Fjøs, stall, låve" er det tenkt på enkeltstående eller sammenstilte uthus i rekke, i motsetning til "Driftsbygning" som er enhetsbygningen/enhetslåven i jordbruket. For hus i utmarka er det skilt mellom slike som står i hjemmemark – "Utløe, sommerfjøs", og hus på setra – hvor ordet "seter" er lagt til i hustypebetegnelsen.

Tanken er at undergruppene forenkler oversikten, samtidig som inndelingen tar vare på typiske trekk ved eldre byggeskikk – med egne hus for et variert sett med arbeidsoppgaver, funksjoner og utnyttelsen av ulike ressurser i landskapet.

Betegnelsene som brukes er standardiserte, da de lokale betegnelsene varierer.

For at den grafiske framstillingen skal være lesbar, er hustypene (utenom "Bolighus/våningshus" og "Bygård") igjen inndelt i større grupper. Gruppene som grafene er bygd på vises med uthevet skrift i tabellen under. For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på de enkelte hustypene, viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Bolighus/våningshus**Mindre uthus i/nær tunet**

Sidebygning

Stabbur/loft

Andre mindre uthus i/nær tunet

Driftsbygninger i tunet

Fjøs, stall, låve (enkelstående)

Driftsbygning (enhetsbygningen)

Hus i utmarks/seter

Utløe, sommerfjøs

Kvern, sag

Koie

Andre hus i utmark

Seterstue/seterbu/sel

Seterløe

Seterfjøs

Andre hus på setra

Naust, sjøhus, fyr m.m.

Naust

Sjøhus

Rorbu

Fyr m.m.

Bygård

Uthus knyttet til bolig/bygård

Andre hustyper

Næringsbygg (meieri, industri, kraftverk, teglverk, mølle, trandamperi, salteri, røykeri m.m.)

Kraftstasjon, transformatorstasjon

Forretning

Hotell, gjestgiveri, skysstasjon, kafé m.m.

Stasjonsbygning

Kirke, kapell

Skole/internat

Forsamlingshus

Sykehus, pleiehjem

Kommunehus

Bygdemagasin, telthus, tollbod

Hytte

Ukjent

Datering

Tidfestingen av hus i SEFRAK-materialet må leses med forbehold, dateringen er hentet fra registreringsskjema og er som hovedregel ikke kontrollert. Som for de andre variablene er det en stor grad av skjønn i dateringen. Likevel mener vi at dateringene er interessante i forhold til analysen. Med utgangspunkt i hvordan dateringer av hus forholder seg til Kulturminneloven, er dateringene sortert etter følgende grupper: Før 1650, 1650–1849, uspesifisert 1800-tall, 1850–1899, 1900-tall, ukjent.

Datering i forhold til flyttete hus er et eget problemområde. Det har vært ulike tradisjoner for hvordan flyttete hus dateres – med utgangspunkt i gjenreisingsåret eller antatt byggeår før flytting. MOV-undersøkelsen har lagt seg på den siste forståelsen av "alder", siden denne har vært mest utbredt. I den utstrekning opplysningene på skjema klargjør bakgrunn for dateringen er dateringsåret korrigert for dette for undersøkelsen. Dette er først og fremst aktuelt for eldre flyttete hus gjenoppsatt på 1900-tallet, siden 1900-talls hus i utgangspunktet er holdt utenom undersøkelsen. Andre opplagte feildateringer, skrive/punchefeil og lignende er korrigert der man har blitt oppmerksom på det.

Registreringskretser – geografiske forhold

Et siktemål med MOV-undersøkelsen er å se om beliggenhet i forhold til sentrum/periferi, tettbygd/spredtbygd områder påvirker kulturminnebestanden.

SEFRAK-registreringen ble organisert i felt etter de samme grunnkretser som SSB har brukt i folketellingene fra 1970, 1980 og 1990. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Kretsinnndelingen for Samnanger er organisert etter grensene som gjaldt ved folketellingen i 1970. Sarpsborg, Holmestrand og Bø er organisert etter kretsinnndelingen som ble innført ved folketellingen i 1980. Kretsinnndelingen som SSB benyttet i 1980 inneholder flere kretser enn den fra 1970. I kretsinnndelingen fra 1970 er tettstedene skilt ut som egne kretser. Det er de ikke i 1980.

Kretsinnndelingen kan belyse tap og endringer knyttet til kulturminnenes geografiske beliggenhet, dvs. om visse strøk i en kommune er mer utsatt enn andre.

For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på registreringskretser viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Sarpsborg besto av de fire kommunene Skjeberg, Tune, Varteig og Sarpsborg by under det meste av registreringsperioden. Storkommunen Sarpsborg oppsto i 1992.

Registreringsperioder

Det er store forskjeller kommunene i mellom mht. registreringstidspunkter:

- Sarpsborg har den lengste registreringsperioden fra 1983 til 1994, men tyngden i registreringen er fordelt på to perioder. Bykommunen Sarpsborg ble med få unntak registrert mellom 1983–87, omegnskommunene i hovedsak på 1990-tallet.
- Holmestrand har på noen få unntak en konsentrert registrering i 1991–92.
- I Samnanger foregikk registreringen fra 1979 til 1985, med tyngdepunktet 1979–82.
- Bø ble registrert mellom 1984–88.

Det store tidsspennet i registreringen (25 år for kommunene som ble undersøkt i år 2004) kompliserer tolkningen av resultatene. For å kompensere for dette er registreringsåret lagt inn i databasen sammen med resultatene. Materialet er i analysen delt inn i registreringsperioder på 5 år. Disse er:

1975–79	1980–84	1985–89	1990–94	1995–99
---------	---------	---------	---------	---------

De samme perioder brukes for de fleste kommunene med stort tidspenn i registreringen. Dette gir muligheter for å se nærmere på forskjeller mellom registreringsperioder og på forskjeller mellom kommunene. Der det gir mest mening med annen inndeling, er det denne som ligger til grunn for analysen.

1.4.3 Parametere for MOV-undersøkelsen

Følgende parametere skal undersøkes: 1) tap, 2) endring og 3) teknisk tilstand.

Tap

Tap er det absolutte tap av SEFRAK-registrerte objekter siden registreringstidspunktet. Det betyr at huset fysisk sett er borte.

Flytting som tap

Hus som er flyttet vil framkomme som tap, med unntak for flytting innen et snevert geografisk område – som for eksempel et gårdstun. Så langt undersøkelsen gir opplysninger om det, er det gjort rede for hvor mange som er flyttet.

Endring – tilbygg, påbygg, ombygging

Det er definert tre ulike grader av endring: A, B og C.

Endringstype A Stor endring. Sterk grad av ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret.

Endringstype B Middels endring. Mindre omfattende ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg den eksisterende bygningen.

Endringstype C Liten endring. Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold, for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som ny panel, takbelegg og vinduer/listverk.

I utgangspunkt tar MOV-undersøkelsen ikke stilling til om endringene er gode eller dårlige.

Et mål med undersøkelsen er å skille ut antall bygninger som er så sterkt ombygde at det er lite eller ingenting igjen av bygningens opprinnelig karakter (endringstype A). Disse bygningene har i stor grad mistet sitt opprinnelige preg, og vil som regel i kulturminnesammenheng regnes som relativt verdiløse. De kan likevel ha bygningshistorisk kunnskapsverdi og eventuell annen kulturhistorisk interesse.

For endringstype B og C vil et eventuelt tap av kulturhistorisk verdi variere langt mer med hvordan endringene er utført. Endringstype B kan for eksempel romme hus som er tilbygd, men hvor den opprinnelige delen har beholdt både form og autenticitet i detaljer.

Enkelte endringer representerer nok for folk flest en tilbakeføring til eldre uttrykk. De vil likevel bli registrert som en endring i denne undersøkelsen, som oftest i gruppe C. En vanlig endring av denne typen er for eksempel at moderne takbelegg erstattes av torv. Hus som ved registreringen hadde funkispreg som følge av endringer midt på 1900-tallet, og som nå er "ført tilbake" til empire eller sveitserstil, er også klassifisert i gruppe C – om de ikke ellers er tilbygd eller påbygd. MOV-undersøkelsen tar ikke hensyn til om det er belegg for om endringer er historisk riktige eller ikke.

Utgangspunktet er huset ved førstegangs-registreringstidspunktet. Det blir likevel et stort element av skjønn i klassifiseringen av de endrete husene i de tre endringstypene. Karakterendring kan være like utslagsgivende som størrelsen på påbygg/tilbygg. En endring, som klart signaliserer funksjonsendring, kan representere et like stort inngrep i husets karakter som et tilbygg.

På et hus som alt er preget av mange endringer i nyere tid, for eksempel med mange ulike typer vinduer, panel m.m. vil nye utskiftninger i mindre grad merkes. Det er også stor forskjell på hva de enkelte hustypene vil tåle. En stor driftsbygning som alt er sammensatt av flere utbygg vil ha større "toleranse" for nye tilbygg, enn en klassisk tømmerlåve eller et lite stabbur.

Problemer med å registrere mindre endringer

Dette berører vurderingen av hvilke objekter som skal klassifiseres i endringsgrad C eller gå inn i restkategorien "uendret". I mange tilfelle kan det være vanskelig både å observere og klassifisere mindre endringer. Dette kan dels ha med kvaliteten på foto og bygningsbeskrivelsen på SEFRAK-skjemaet å gjøre. For å få mest mulig enhetlig behandling av materialet, er det valgt å ikke se på skifte mellom relativt moderne taktekke som bølgeblikk, eternitplater, asbestsplater, aluminiumsplater, papp m.m. som endring.

Det kan også være vanskelig å spore endringer av visse vindustyper. Det gjelder særlig moderne sprossevinduer som kan være vanskelig å se på fotografier uten nærbilder. Det kan være vanskelig å skille falske sprosser fra ekte, og vippevinduer i riktig format fra eldre. Det ligger derfor en stor grad av skjønn og vurdering av karakterer i om dette er vurdert som endring.

Om panel, listverk, vinduer og takbelegg er helt fornyet, men av samme typer som ved registreringen, vil dette i de fleste tilfelle ikke bli registrert som endring. Undersøkelsen har derfor ikke som mål å registrere tap av autenticitet på detaljnivå.

Står – status ukjent

En del hus har det ikke vært mulig å klassifisere endringsgrad til. Dels skyldes det, som nevnt over, kvaliteten på SEFRAK-skjemaet, dels kan det være hus som var under oppussing/ombygging – enten ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, eller ved MOV-undersøkelsen. Disse går inn i undersøkelsen som "Står".

Riving av deler av hus

En spesiell type endring framkommer når deler av hus blir revet, og gjelder ofte der konstruksjoner som laft, bindingsverk, skjelterverk eller stav/grind er kombinert. En typisk endring her er at de deler av huset som er bygd i lettere konstruksjon er mer utsatt for forfall og derfor blir revet, mens den tømra delen står igjen. Ofte gjelder slike del-rivinger driftsbygninger, og da er særlig fjøset utsatt.

I slike tilfelle kan den resterende delen være uendret. I utgangspunkt er disse klassifisert som endringstype B. Der den revne delen har vært den dominerende eller husene i tillegg er endret på andre måter, er de klassifisert som endringstype A.

Takbelegg

Den mest vanlige endringen i alle de undersøkte kommunene er skifting av taktekke, og gjelder de fleste hus klassifisert under endringstype C. Utskifting til mer moderne materialer, metallplater, sementstein og papp er fortsatt det mest brukte ved endringer. Utskifting fra en type "moderne" platetekke til et annet, er ikke registrert som endring i MOV-undersøkelsen. Dette fordi denne endringen kan være vanskelig å bestemme.

Truet på grunn av dårlig teknisk tilstand/forfall

Bygningene er vurdert etter tilstand ved MOV-undersøkelsen, og det er ikke foretatt en systematisk sammenligning med tilstanden da de ble registrert første gang, men denne har vært en pekepinn. Det er et stort element av skjønn i vurderingen, som baserer seg på et første inntrykk og ikke tekniske undersøkelser. Det er bare de mest truede som er tatt med, og tilstanden er ikke kjent for alle gjenstående hus. Tallene over truede på grunn av forfall/teknisk tilstand må leses som minimumstall.

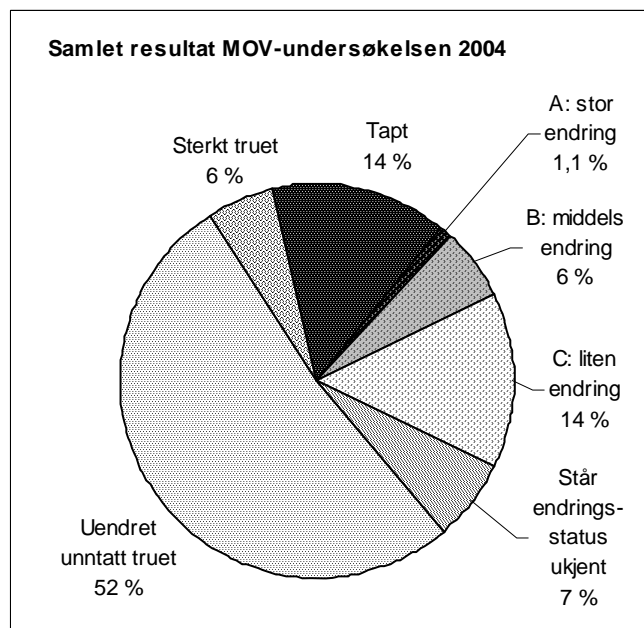
Konsekvenser og tendenser

Målet med dette punktet er å fange opp sammenhenger som ikke kommer fram ved den kvantitative analysen av SEFRAK-objektene, på bakgrunn av kommunens generelle utvikling. Utgangspunktet er utviklingen siden registreringen ble avsluttet. Det ses på konsekvenser av fraflytting/tettstedsvekst, strukturendringer i næringslivet og eventuelle større inngrep/arealfragmentering.

1.5 Samlet resultatoversikt MOV 2004

1.5.1 Kvantitative forandringer

MOV 2004	Tapt		Truet		A: stor endring		B: middels endring		C: liten endring		Står, endringsstatus ukjent		Uendret (unntatt truet)	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Sarpsborg	230	14 %	87	5 %	15	0,9 %	106	6 %	277	17 %	129	8 %	812	49 %
Holmestrand	45	9 %	20	4 %	5	1,1 %	29	6 %	65	14 %	27	6 %	285	60 %
Bø	111	14 %	48	6 %	9	1,1 %	40	5 %	93	12 %	40	5 %	464	58 %
Samnanger	103	22 %	36	8 %	7	1,5 %	28	6 %	52	11 %	32	7 %	210	45 %
2004 samlet	489	14 %	189	6 %	36	1,1 %	203	6 %	487	14 %	228	7 %	1771	52 %

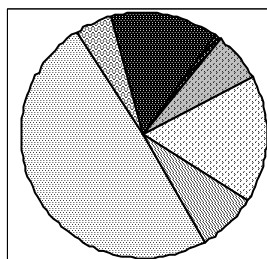

MOV-undersøkelsen 2004 omfatter 3405 bygninger for de fire kommunene samlet. Av disse har 489 gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 14 %.

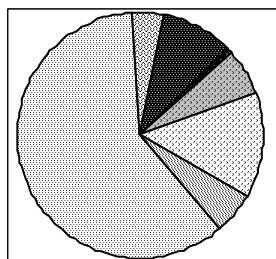
189 bygninger er så sterkt truet på grunn av svekket teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 6 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

Bare 36 hus, dvs. 1 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

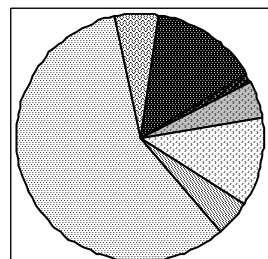
Tallene for tapt, sterkt truet og stor endring (endringstype A) utgjør til sammen en bolk på 21 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid, eller er sterkt svekket.

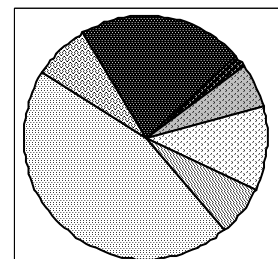
Sarpsborg

Holmestrand

Bø

Samnanger

Kakediagrammene for de fire kommunene viser klare forskjeller, men også noen fellestrekk. Samnanger skiller seg ut med størst andel tapte – 22 %, Holmestrand ligger i den andre enden av skalaen med en tapsandel på 9 %. Også om man ser på det viktigste trusselbildet for bestanden totalt – den samlede prosentandel tapt, truet og endringstype A (stor endring), kommer Samnanger dårligere ut

enn de andre, særlig fordi andelen truede er høy her – 8 %. I alt utgjør tapt, truet og endringstype A i Samnanger en andel på 35 %, i Bø og Sarpsborg er tallene henholdsvis 21 % og 20 %, mens Holmestrand kommer lavest ut med 15 %.

Sarpsborg har en noe større andel endrete hus (A, B, C av undersøkte) enn de andre – 24 %. Dernest følger den andre bykommunen Holmestrand. Samnanger har minst andel endrete hus – 18 %. Det er ikke så store variasjoner på dette emnet, men det er trolig ikke tilfeldig at det er husene i de to bykommunene som har størst andel endrete hus. Segmentene som viser fordelingen av omfattende endringsgrader ligger nærmere hverandre, det er en liten overvekt av endringstype A i Samnanger.

Holmestrand og Bø har størst andel gjenstående uendrete hus, fraregnet de som er truet – Samnanger færrest, klart under halvparten av de undersøkte.

Registreringstidspunkt og resultatforskjeller

Forskjeller i registreringstidspunkt er viktig å ha i mente når man sammenligner resultatene for kommunene. Holmestrand og Samnanger ligger i hver sin ende av tidsaksen for registreringsaktiviteten. Holmestrand, som kommer best ut, har også den ferskeste registreringen, som foregikk i 1991–92, de to siste årene det var SEFRAK-registrering i vanlig forstand. Samnanger begynte sin registrering alt i 1979, også tyngden i registreringsaktiviteten ligger her langt tilbake i tid.

Med byen i hovedsak registrert først og omegnskommunene til sist, har Sarpsborg en lang registreringsperiode. Om vi ser på resultatet i de enkelte tidligere kommuneenhetene har Sarpsborg byområde en tapsandel som ligger nær Samnanger – 21 %. Skjeberg og Varteig, som ble registrert samtidig med Holmestrand, har tapsprosent på henholdsvis 8 % og 11 % – i samme størrelsessjikt som Holmestrand.

Går vi nærmere inn på tapene for de enkelte registreringsårene, fordeler de høyeste tapsprosentene seg, med noen få unntak, til den første delen av registreringsperioden. Det er rimelig å anta at tiden som er gått siden registreringen har påvirket resultatet. Men siden registreringen av et så massivt tettstedsområde som Sarpsborg by er sammenfallende med den første registreringen, kan vi likevel ikke se bort fra at tettstedspress kan være like viktig som tiden siden registrering.

1.5.2 Kvalitative forandringer

Bakgrunns materialet

De fire kommunene som ble undersøkt i 2004 er svært forskjellige når det gjelder kulturhistorisk bakgrunn, det gjenspeiler seg i kulturminnebestanden. Det er særlig de gamle bykommunene Holmestrand og Sarpsborg som skiller seg ut med et bredere spekter kulturminner i fordelingen på samfunnssektorer, sosiale miljøer og hustyper. Også Samnanger har et merkbart innslag av hus med annen bakgrunn enn den tradisjonelt jordbruksrelaterte, med utgangspunkt i industristedet Tysse. Tysse skiller seg ut ved at også flere eldre produksjonshus for industrien er bevart. I Holmestrand hører byens æra som industristed først og fremst 1900-tallet til. I forhold til betydningen industrihistorien har hatt i Sarpsborg, er den relative andelen minner med direkte tilknytning til eldre industrivirksomheter liten, og omtrent på samme nivå som i Holmestrand. Det viser at eldre fabrikkbygninger og verksteder i utgangspunktet er en utsatt type kulturminner i levende industrimiljøer. Industrihistorien viser seg likevel indirekte i materialet, i en stor andel hus knyttet til alminnelig bosetting uten spesiell næringsbakgrunn, og i sosial miljøsammenheng. Det gir en stor relativ andel ren boligbebyggelse i materialet for Holmestrand og Sarpsborg. Byene har også et synlig innslag av eldre hus for ulike servicefunksjoner, knyttet til handelsnæringen og mindre handverksvirksomheter.

Til tross for stort innslag eldre by- og tettstedsbebyggelse er hus som dokumenterer primærnæringenes historie i flertall også i bykommunene. I landbrukskommunen Bø er disse nærmest enerådende.

Det er som ventet at det er Samnanger og Bø som har størst innslag av eldre driftsbygninger i jordbruket, og fordeling på tradisjonelle hustyper fra det eldste sjiktet. Samnanger har størst innslag

med hus knyttet til bruk av utmarka, og er den eneste med antall naust og sjøhus av noen betydning. Selv om Sarpsborg og Holmestrand har kystlinje og Holmestrand har bakgrunn som gammel sjøfartsby, gjør kulturminner med tilknytning til sjøen svært lite av seg i materialet her.

Samfunnssektor

Siden primærnæringene med landbrukssektoren dominerer grunnlagsmaterialet er det naturlig at det er her vi finner de fleste tapene i antall. Tapsprosenten ligger likt med, eller svært nær gjennomsnittet. Unntaket er Sarpsborg der tapene i landbrukssektoren ligger markert lavere.

I Sarpsborg har tapene gjort et stort innhogg i sektoren "Fast bosettingen uten spesiell næringstilknytting" – det vil i stor grad si i forstadsbosettingen. Forstadsbebyggelsen har vært utsatt i Holmestrand også, men her er det et større innslag av gamle husmannsplasser integrert i forstadsbebyggelsen, slik at sektoroversikten blir mindre tydelig.

Med noen viktige unntak er de mest sentrale byområdene bedre bevart både i Holmestrand og Sarpsborg. Begge kommuner har hatt bevaringsarbeid med fokus på bykjernene i undersøkelsesperioden.

Det er stort sett bare Holmestrand og Sarpsborg som har tap i andre sektorer. Det varierer noe hvordan de kommer ut i undersøkelsen, og lite antall gir dessuten usikre, dels misvisende resultater. Sarpsborg, som har flest næringer/sektorer representert, har synlig tap for hus knyttet til handel og offentlige virksomheter, men lavt for industri. Holmestrand har høy tapsprosent for hus av typen bakgårdsindustri og verksteder.

Embetsverk/institusjon har en svært liten andel av registreringsmaterialet. Det er flest registrert i Sarpsborg. At embetsgårder som prestegården og futegården og lignende stort sett er intakte, er som forventet. En gruppe blant de offentlige bygningene som er noe mer utsatte er skoler og forsamlingshus. Sarpsborg markerer seg med tap for begge typer, i Holmestrand har ett av to registrerte forsamlingshus blitt borte. De andre kommunene i 2004 har ikke tap i kategorien.

Sosial miljøsammenheng

Tallene for hvordan hus som representerer småkårsfolks historie kommer ut i undersøkelsen spriker for kommunene som ble undersøkt i 2004. For Sarpsborg og Bø ligger tapene godt over gjennomsnittet. Går vi nærmere inn på tallene for Holmestrand, viser det seg at de gamle husmannstuene også her har vært mer utsatt enn gjennomsnittet, men lavt tap i arbeiderbebyggelsen drar gruppen som helhet opp. Småkårsbebyggelsen i de samme kommunene har vært mye endret, og mange av endringene er omfattende. Samnanger skiller seg ut her, med lave tall for kategorien både på tap og endringer. Det er ikke uventet at husmannsplassene har hus som er truet på grunn av dårlig tilstand, men andelen varierer, høyest er den i Bø.

Det er bare i Samnanger og Sarpsborg at fisker framstår som en tydelig gruppe, og bare i Samnanger med tap. Her må bemerkes at "fiskerbonden" ikke trer fram som egen kategori i SEFRAK, de fleste vil være registret som "bonde", dette er aktuelt for Samnanger. I Sarpsborg har kombinasjonsbruket vært vanlig, enten småbrukeren med sesongarbeid som en viktig del av næringsgrunnlaget, eller arbeideren med en jordflekk av varierende størrelse og et par husdyr.

Kategorien "Annen næringsdrivende" består i hovedsak av kjøpmenn og handverkere, og det varierer noe hvordan de kommer ut i tapsbildet. Størst er tapsandelen for disse i Sarpsborg.

Jordbrukets bygninger

Ut fra innfallsvinkelen bygningstyper er det jordbrukets driftsbygninger og tilknyttete uthus som har vært mest utsatt for tap og forfall. Det er variasjoner i hvilke hustyper som er mest rammet, variasjonene reflekterer forskjeller i ressursgrunnlag, historisk utvikling og lokal byggeskikk. Prosentandelen tapte og truede ligger godt over gjennomsnittet i alle kommuner, med ett noe overraskende unntak for driftsbygningene i tunet i Samnanger, der den er nær gjennomsnittet (som riktignok ligger høyt). Samnanger har flest enhetslåver, men de er av tradisjonell eldre type, flere med

brakekledning bl.a. Til gjengjeld er tapet i utmarksbebyggelsen særlig stor i Samnanger, det gjelder først og fremst hus i heimemarka, men også seterbebyggelsen. I Bø, den andre kommunen med utmarksbebyggelse å snakke om, er tapene for jordbruksbebyggelsen størst i tunet i bygda og på setra, men lavere for utmarkshus i heimemarka. Alle typer seterhus i de to kommunene har vært utsatt – seterstuer, fjøs, løer.

Holmestrand gir det mest moderne inntrykket når det gjelder jordbrukets bygninger, som i hovedsak består av enhetslåver av sveitserlåvetypen, og relativt få andre typer uthus. Men andelen tapte og truete er klart over gjennomsnittet her også.

Materialet fra Sarpsborg og Holmestrand reflekterer at strukturendringene i jordbruket som gjorde utmarks- og seterbebyggelsen overflødig, var kommet langt da SEFRAK-registreringen kom i gang. Sporene etter utmarkshus er fragmentariske, det dreier det seg om meget få objekter, og noen flere tufter. Men det er tap og forfall i de få som er registrert.

Alle kommunene er merket av tap og forfall over gjennomsnittet i bestanden av andre typer småhus i det tradisjonelle gårdstunet, som eldhus/bryggerhus, drengestuer, smier, skjul, m.m. Den eneste hustypen som skiller seg positivt ut her er stabburet. Dvs. det gjelder kommunene som har tradisjon for stabbur, først og fremst Bø og Sarpsborg, og i noe mindre utstrekning Holmestrand. Tapsandelen ligger godt under gjennomsnittet. I Samnanger er det registrert få stabbur – 4 i alt, og tapet er 50 %. Det ene av disse hadde mistet stabburfunksjonen lenge før det ble revet.

Sjøbrukets hus

Det er bare Samnanger som har noen bestand av naust og sjøhus av betydning. Tapet ligger godt over gjennomsnittet, nær 1/3 er borte, også andelen truete er høy. De tre husene i kategorien som hører hjemme i Sarpsborg og Holmestrand er intakte.

Bolighus/våningshus

Som hustype har bolighuset samlet lavere prosentandel tapte enn gjennomsnittet i alle kommunene, men det varierer hvor mye. Skiller vi mellom bolighus i byer/tettsteder og på landet er det forskjeller. Bolighusene i Holmestrand kommer minst heldig ut. Tapet for de som er knyttet til jordbruksnæringen ligger litt over gjennomsnittet. Det er forårsaket av tap på husmannsplasser i forstedene, men også nedlagte bruk og plasser i jordbruksdistriktene. I Sarpsborg er situasjonen motsatt, her er det bolighusene i jordbruket som har klart seg best, og de i tettstedene tilsvarende dårligere. I Samnanger er alle tap av bolighus knyttet til jordbruksbebyggelsen, men andelen er markert lavere enn gjennomsnittet.

I alle kommuner gjelder det at boligshuset er den hustypen i registreringsmaterialet som er mest i bruk, enten som fast bolig eller som feriested. Det er derfor mest endret, og har størst andel mer omfattende endringer. Andelen truete på grunn av dårlig teknisk tilstand er lavere enn gjennomsnittet.

Når det gjelder arealutvidelser av bolighus (endringstype B) er det vanskelig å spore klare mønstre eller forskjeller som er knyttet til lokal byggeskikk for de fire kommunene i 2004. Hus er bygd på både i bredde, lengde og høyde, utvidet i lengderetning og i vinkel. I Holmestrand er det en klar tendens til at det er de minste stuebygningene, opprinnelig knyttet til husmenn og arbeidere, som er mest endret og påbygd. Mange av disse har en lang endringshistorie, og det er en tendens til rive tidligere påbygg, og bygge opp et mer enhetlig hus nå, der påbyggene i større grad skjules. Flere får formen av tradisjonelle midtgangshus. Det er også eksempler på tilbygg bygg som lar det opprinnelige husets form tre klart, ofte tilnærmet intakt. Bø markerer seg som et område hvor denne tanken synes å har fått størst gjennomslagskraft.

Arker på tak både i by og mer landlige omgivelser er det flere eksempler på. Hus utvides ofte etter inspirasjon fra sveitserstilsverandaen, der midtbolken utvides og krones av en spiss ark. I by miljø er rene takarker det vanligste. I gaterelatert bebyggelse i by- og tettstedsområder utvides hus ved utbygg mot bakgården, det er særlig merkbart i Sarpsborg.

Tidligere utbygg for sanitæranlegg blir gjerne erstattet nå, og da er tilbyggene som regel større.

Verandautbygg har vært en vanlig form for tilbygg på bolighus i perioden. Det er imidlertid forskjell mellom kommunene, i Bø og Samnanger har nye verandaer mindre del av endringsbildet. Nye verandaer kommer i mange varianter, og det varierer hvordan de er klassifisert i undersøkelsen (som endringstype B eller C). Åpning av hagefasaden med dør til veranda og platting ligger bak mange av C-endringene.

Eksteriørendringer, skifte av stilpreg

De fleste endringer gjelder utskifting av ytre bygningselementer (endringstype C), og dreier seg om vedlikehold. Skifte av taktekke er den mest forekommende endringen. Som oftest skiftes det da til mer moderne typer enn det som lå på ved SEFRAK-registreringen, plater av metall eller sement, men det er også eksempler på nylagte tak med brukte teglpanner.

Det er en klar tendens til tilbakeføring til eldre stilpreg i materialet – i hovedsak til en utforming inspirert av sveitserstilen. Det er da oftest tidligere endringer fra funkisperioden og senere som nå byttes ut. Dette trekker er særlig markant i Bø og Holmestrand. I Holmestrand har tilbakeføring vært et mål i kommunens veiledere for oppussing av endrete hus fra midten av 1990-tallet.

En annen typisk fasadeendring er at hus som tidligere ble brukt til erverv (butikker, verksteder), bygges om til rene boliger. Om endringen ikke innebærer arealutvidelse, vil den kun vises som endringstype C (liten endring) i undersøkelsen, men kan innebære en ikke uvesentlig karakterendring. Dette er særlig framtreddende i bykommunene Holmestrand og Sarpsborg.

Tap av karakteristiske elementer i tradisjonell byggeskikk

Ved tap av eldre hustyper er det ikke til å unngå at karakteristiske trekk ved lokal byggeskikk berøres. Elementer som peker seg ut som særlig sårbare i 2004-kommunene er knyttet til byggeskikken i Samnanger. Vestlandets grindkonstruksjon er representert i naust, driftsbygninger og mindre uthus – de fleste med høye tap. Det betyr innhogg i en byggeskikk som ikke lenger fornyes. Et annet element er de tunge helletakene. Mange hus med helletak har gått tapt, og av de gjenstående er flere byttet ut ved oppussing. Brakekledningen, som først og fremst finnes på driftsbygningene, kommer noe bedre ut, men tilstanden truer flere av disse på sikt.

Årsak til forfall og tap

Den viktigste årsaken til forfall og tap er at hus ikke lenger er i bruk. Det er derfor mange hus tilknyttet det gamle jordbruket har gått tapt. Forfall som direkte årsak til tap kan knyttes til 45 % av tapene i 2004 (mellom 24–55 %). Dernest kommer riving på grunn av ny arealbruk, som ligger til grunn for 29 % av tapene (mellom 20–49 %). Holmestrand skiller seg ut med større andel tapte på grunn av nybygg og annen ny arealbruk enn på grunn av forfall – 49 %. Bak tallene ligger et sterkt arealpress, først og fremst knyttet til boligutbygging i forstedene og tettstedene i kommunen, men også bysnering i deler av sentrum og store utbyggingsprosjekter, bl.a. nye E18. Sarpsborg har noe av den samme situasjonen, med stor byggeaktivitet i forstedene og E6-utbygging, men kommunen har større arealer å ta av enn Holmestrand. Andelen tapt på grunn av ny arealbruk er lik for Sarpsborg og Samnanger – 29 %. Lavest er den i Bø.

De store veg- og feltutbyggingsprosjektene står bak minimum 18 % av tapene i Holmestrand. Andelen i Sarpsborg er lavere. Om man tar med ringvirkninger kan det hende at denne gruppen skulle vært større. Det er likevel klart at de fleste tapene følger et spredt mønster, og kommer som følge av private beslutninger. Det gjelder i byene, forstedene og jordbruksområdene. For alle kommunene gjelder det at byggeaktiviteter på aktive gårdsbruk står for en god andel av tapene i segmentet "ny arealbruk".

Flytting er ikke en merkbar årsak til at hus er borte i de undersøkte kommunene for 2004.

"Ufrivillig brann eller naturkatastrofe" har liten andel i tapene – fra 1–3 % i de tre kommunene der denne årsaken er registrert.

Eldre bymiljøer, tettsteder, industristeder

Alle kommunene som ble undersøkt i 2004 har eldre tettstedsmiljøer som inngår i MOV-undersøkelsen. Både i Holmestrand og Sarpsborg ligger de gamle bykjernene i det lavere sjiktet når det gjelder tap, i forhold til gjennomsnittstallene for kommunen som helhet. Det er områder i Holmestrand med merkbare forandringer, men føringene for disse ligger nok noe bak i tid. Nå ble Holmestrand registrert sist i SEFRAK-perioden, og Sarpsborg by relativt tidlig på 1980-tallet. Hadde Holmestrand blitt registrert samtidig med Sarpsborg, ville registreringen fått med seg store endringer i den gamle bybebyggelsen.

Situasjonen for den eldre bybebyggelsen vises også i at tapet av hustypen bygårder er lavere enn gjennomsnittet. Både Holmestrand og Sarpsborg kommuner har arbeidet med vern av sentrumsbebyggelsen i perioden, på formelt og uformelt plan.

Bakgårdsbebyggelsen i de to byområdene har vært mer utsatt, det gjelder enkle uthus og mindre verksteder. Her ligger tapene over gjennomsnittet, mange er også truet. Forvaltningens vernearbeid har vært fokusert på gaterommet. Bakgårdsbebyggelse og uthus i byer er en utsatt kulturminnegruppe, da bestanden også ved førstegangsregistreringen var redusert. Selv om tapene dreier seg om få hus i antall har disse tapene betydning fordi de forteller om variasjon i virksomheter og hvordan bymiljøene fungerte.

Også Samnanger har tap i gruppen "bythus", men ellers er situasjonen i hovedsak uendret for den registrerte eldre bebyggelsen i tettstedene i Samnanger og Bø, og i bygdesentrene i Sarpsborg og Holmestrand.

I Holmestrand er det gamle bryggemiljøet forvandlet til bolig- og urbant friområde, med strandpromenade, lysbåthavn og to store lagerbygg er ombygd til boliger og butikk, men det ligger i hovedsak noe forut for undersøkelsesperioden.

Samfunnsutviklingen

Kommunene er forskjellige når det gjelder geografi og samfunnsutvikling, men alle er merket av endringer i nærings- og bosettingsmønster i løpet av undersøkelsesperioden. Vekstkommunene Sarpsborg og Holmestrand er utfordret av et sterkt arealpress – som har fått følger for den eldre bebyggelsen. Særlig synlig er det i forstadsbebyggelsen og for overflødig uthus- og bakgårdsbebyggelse i sentrum.

De fleste bygningene vi undersøker har tilknytning til jordbruket, og strukturendringene i jordbruket i andre halvdel av 1900-tallet har hatt stor betydning for utviklingen i bestanden. I alle kommunene har antall driftsenheter i jordbruket gått ned. Det er først og fremst de små og middelsstore driftsenhetene som forsvinner, mens de større enhetene blir flere. Men med unntak for Holmestrand og Samnanger er jordbruksarealet opprettholdt eller økt. Antall sysselsatte i primærnæringene har gått tilbake, mens antall sysselsatte i service- og tjenesteytende næringer har vokst. Gårdstun har i vekslende grad gått over til å bli boligeiendommer, feriesteder eller de er lagt øde. Det har vært folkeforflytninger innen kommunene – fra utkantene mot sentrum eller nye tettsteder/byggefelt.

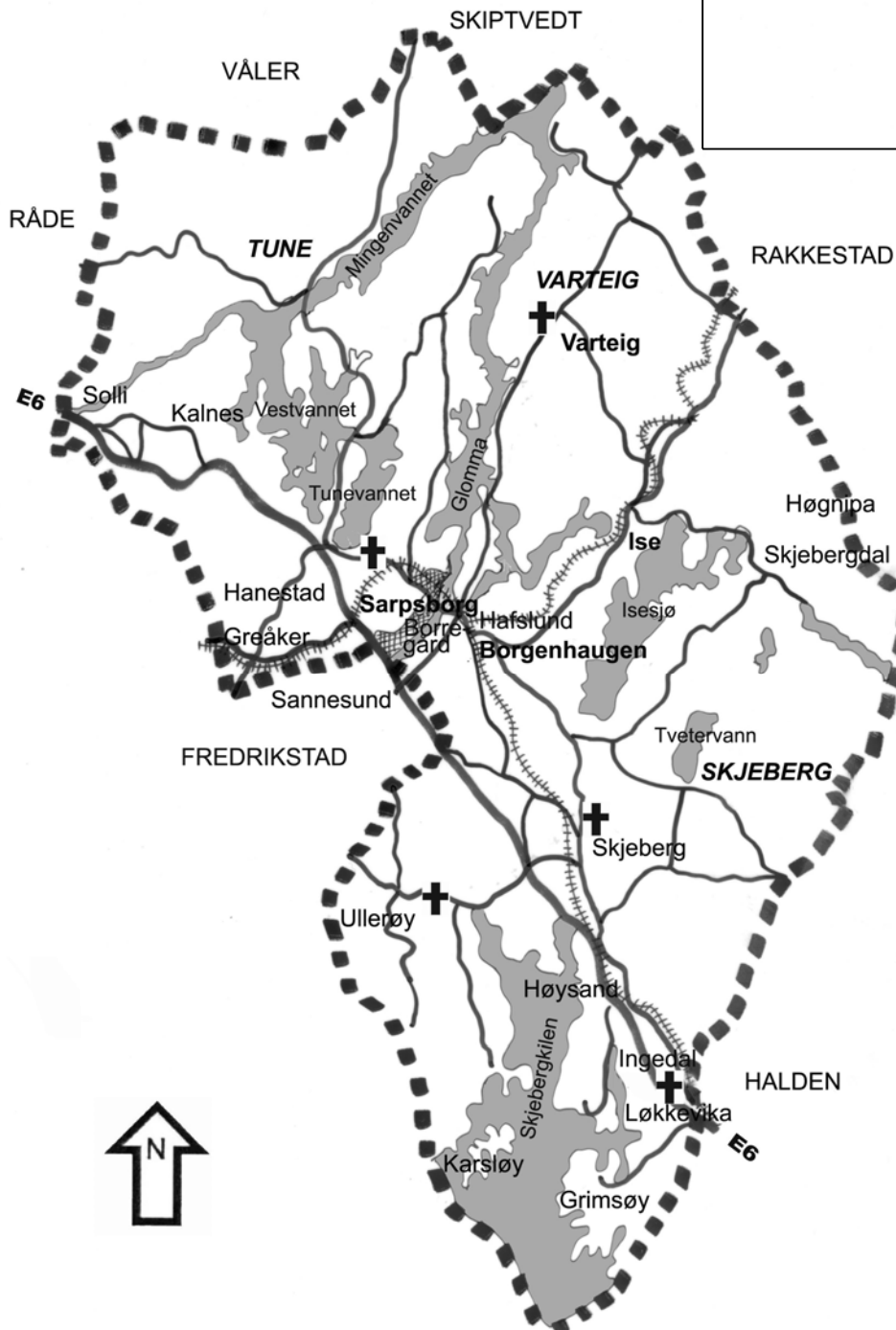
I Sarpsborg er alle hestegårdene med på å holde beitelandskapet åpent. Men i alle fire kommuner er gjengroing i utmark og ved småbruka synlig, mest tydelig er denne landskapsendringen i Samnanger.

Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy

Samnanger har hatt tilgang til SEFRAKs originalmateriale i løpet av undersøkelsesperioden. Teknisk etat brukte, men ikke konsekvent SEFRAK på GAB i saksbehandling. Holmestrand har hatt kopier av SEFRAK-skjemaer og kart siden registreringen begynte, og fikk tidlig digital tilgang gjennom AREALIS-prosjekt i samarbeid med fylkeskommunen. Det har vært innarbeidet å bruke det ved byggesaks- og plansaksbehandling. Sarpsborg og Bø bruker SEFRAK-materialet i saksbehandling. Ved bygge- og reguleringsaker der SEFRAK-registrerte bygninger berøres blir fylkeskulturetaten kontaktet for uttalelse.

2 Innledning

2.1 Kart over Sarpsborg

2.2 Historikk og beskrivelse

2.2.1 Geografi og topografi

Sarpsborg ligger sentralt i Østfold fylke. Kommunen fikk sin nåværende utstrekning i 1992 da Sarpsborg by ble slått sammen med kommunene Varteig, Skjeberg og Tune.

Landskapet er variert, og hovedtrekkene i landskapsbildet er det småkuperte skoglandskapet, Glommavassdraget og det store Østfoldraet. I sør går en utløper av Oslofjorden inn som en smale kile, og her dominerer et småkupert kystlandskap med oppdyrkete dalsenkninger. På raet ved Glomma ligger Sarpsborg by – administrasjonssenter i storkommunen. Sarpsborg kommune har et samlet areal på 406 km².

2.2.2 Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen

Området har gammel bosetting, og gode betingelser for jordbruk. Sarpsborg by regnes for å være grunnlagt av Olav den hellige i 1016. I 1567 ble byen inntatt og brent av svenskene. Men ved Sarpfossen fortsatte sagbruksvirksomheten og en ny bydannelse vokste fram. I 1839 fikk Sarpsborg kjøpstadsrettigheter, og byen vokste raskt.

Skjeberg, Tune og Varteig grenset til byen og i alle kommunene vokste det fram tettstedsområder opp mot Sarpsborg by, og de fleste som bodde her hadde arbeid i byen.

I januar 2004 hadde storkommunen ca. 49 400 innbyggere, og en befolkningstetthet pr. på ?. Det dyrka arealet utgjør 81 km², Folketallet har siden kommunesammenslåingen i 1992 økt jevnt fram til 2004. Fra SEFRAK-registreringen begynte i 1983 til 2004 har folketallet økt med 3295 personer.

Økningen har vært særlig konsentrert til det gamle bysenteret, og områder som ligger inn til det

2.2.3 Næringsgrunnlag

I selve Sarpsborg by var sagbruksvirksomhet ved Sarpfossen og trelastutskipning selve bærebjelken i næringslivet, mens Skjeberg, Tune og Varteig har vært sterkt preget av primærnæringene jordbruk og skogbruk. Etter hvert vokste det fram et stort treforedlingsmiljø langs Glomma ved Sarpfossen, i Skjeberg i tilknytning til Hafslund, i Sarpsborg by på Borregård. Men også steinindustrien, tegl og papir/kartong ble viktige i løpet av 1800-tallet. Etter krisen i Østfoldindustrien på 1970-tallet er Sarpsborg igjen en utpreget industriby. Sarpsborgs betydning som handelsby er økende, med store deler av Indre Østfold som oppland.

I dag er Sarpsborg en typisk tjenesteytende kommune der handel og administrasjon sysselsetter flest folk. De viktigste arbeidsplassene er Østfold fylkeskommune, Sarpsborg kommune og Borregård. Men fremdeles er jord- og skogbruk viktig, og 20 % av arealet er dyrka mark. Korndyrking legger beslag på det meste av dette arealet, men det er også et betydelig husdyrhold. Innslaget av gårder som driver med hest er merkbart. Produktiv skog utgjør 47 % av arealet, hovedsakelig gran.

I 2004 fordelte de sysselsatte seg på følgende næringssektorer: Primærnæringen jordbruk/skogbruk/fiske 1,8 %, sekundærnæringen 29,3 % og 68,6 % i tertiærnæringen.

2.2.4 Kommunikasjoner

Sarpsborg by ligger sentralt til når det gjelder veier. Den gamle hovedveien på raet (nåværende Rv. 127) går gjennom byen, og her møtes Østfoldbanens vestre og østre linje. E 6 er lagt utenom byen, og går gjennom de gamle kommunene Tune og Skjeberg mot svenskegrensa.

130-0503-028 029, 030. Solli Brug. Bygninger knyttet til det gamle sagbruksmiljøet ved Solli Brug som i sin tid ble regnet som det største i Skandinavia. Bygninger registrert i SEFRAK er fra høyre "Kontoret", i midten forvalterboligen og til venstre en gammel husmannstue som ble flytta hit på slutten av 1970-tallet. Det var sagbruk på Solli fra 1500-tallet og til 1925. Det var et lukket samfunn med klare patriarkalske trekk, med bl.a. egen skole.

130-0503-020, 021. Tidligere husmannsplasser under Soli brug, søndre og nordre Solgård.

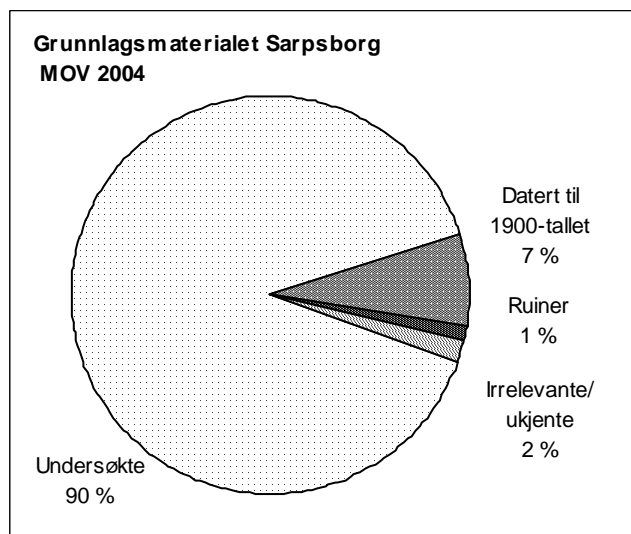

114-0104-005, 006, 007, 008. Furuholmen var et viktig sted i tømmerfløtningen i Glomma, særlig i 2. halvdel av 1800-tallet. Her lå administrasjon for lensene, gjestgiveri og landhandel. Særlig på småbruka rundt ga arbeidet ved lensene en viktig biinntekt.

2.3 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Sarpsborg

2.3.1 Antall undersøkte hus

Registrerte objekter 1983–94	Objekter datert til 1900-tallet	Ruin	Irrelevant/Ukjent	Undersøkte bygninger 2004
1854	139	24	35	1656

Det totale antall registrerte objekter i perioden 1983–1994 er 1854. Av disse ligger 1656 hus til grunn for MOV-undersøkelsen i Sarpsborg. Da er hus datert til 1900-tallet, objekter som ble registrert som ruiner etter hus, andre typer minner og andre registreringer som faller utenfor undersøkelsen av ulike årsaker, trukket fra.

2.3.2 Registreringstidspunkt

Registreringen foregikk over 10 år fra 1983 til 1994, med opphold i 1988 og 1989. Registreringen begynte i Sarpsborg by og Tune i 1983 og fortsatte t.o.m. 1987. Etter en pause til 1990, ble registreringen i Tune tatt opp igjen og gjort ferdig i 1991. Skjeberg ble påbegynt i 1991 og var ferdig i 1993. Varteig ble i helhet registrert i 1991. Sarpsborg by ble tatt opp igjen i 1992 og sluttført med noen få hus i 1994.

2.3.3 Registreringer datert til 1900-tallet

MOV-undersøkelsen omfatter bare bygninger som skal være bygd før 1900, da dette er den øvre grense for de fleste kommunene. 139 bygninger er datert til 1900-tallet og ble derfor tatt ut av undersøkelsen.

2.3.4 Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Sarpsborg

De registrerte husene er fordelt på de fleste kretsene og ulike miljøer. Det er registrert noen få ruiner og andre type minner enn hus. Med et antall på 1854 registrerte objekter ligger Sarpsborg langt over landsgjennomsnittet pr. kommune som er ca. 800.

Registreringene har stort sett en jevn kvalitet med bra fotografier, men noen kretser skiller seg ut med lite informasjon og få foto. Kommunen virker rimelig godt dekket når det gjelder registreringen.

2.3.5 Registreringskretser

Kretsinnstillingen i Sarpsborg er organisert etter de samme kretser som Statistisk sentralbyrå brukte i folketellingen i 1980. Det ble registrert i 88 grunnkretser i Sarpsborg, og det ble registrert 1854 objekter. Av disse ligger 1656 hus til grunn for MOV-undersøkelsen i Sarpsborg.

Kretsene og de gamle kommunene er brukt som utgangspunkt for å belyse eventuelle geografiske variasjoner i tap og endring i den SEFRAK-registrerte bebyggelsen. Det er sett på forskjeller mellom de gamle kommunene og mellom tettbygde og spredtbygde områder.

2.3.6 Tidligere kommuner

Sarpsborg by er i areal den minste av de tidligere kommuneenhetene. Byen ble grunnlagt i 1016 av Olav Hellige. Den ble herjet og brent under sjuårskrigen, men ble etter hvert gjenoppbygd på den gamle plassen ved Glomma og fikk i 1839 sine kjøpstadsrettigheter tilbake. Byen er anlagt på raet etter et rutenett, karakterisert av brede gater og store kvartaler. Befolkningen vokste raskt, og i perioden 1901 til 1910 hadde Sarpsborg en befolkningsvekst på nesten seks ganger så mye som landets byer. Bygrensa ble utvidet i 1911 og i 1924, før den siste utvidelsen i 1992, da byen ble slått sammen med Tune, Varteig og Skjeberg til Sarpsborg kommune.

I 1992 utgjorde folketallet i Sarpsborg by ca. 25 % av befolkningen i den nye storkommunen.

Tune omfattet opprinnelig nåværende Sarpsborg kommune med unntak av Skjeberg og med tillegg av Rolvsøy. Kommunen ble delt i 1839 da Sarpsborg ble skilt ut, Varteig ble utskilt i 1861 og Rolvsøy i 1911. Tune er i areal den største av de gamle kommunene, og var den folkerikeste ved sammenslåingen i 1992.

Landskapet er sterkt oppskåret av Glomma som danner flere vann og bakevjer. Det store Østfoldraet er et dominant innslag, og sør for dette ligger det beste jordbrukslandskapet. Men Tunet ble tidlig preget av industrien, her lå Solli brug med utskipningssted på Greåker. Greåker utviklet seg til et større tettsted med flere industrivirksomheter, og store kaiområder. Før Tune ble innlemmet i storkommunen bodde 90 % av befolkningen i tettsteder, alle forsteder til Sarpsborg, og de fleste hadde jobb i industrien. I dag utgjør åker (for det meste korn) ca. 95 % av jordbruksarealet, husdyrholdet må betegnes som heller beskjedent.

I 1992 utgjorde folketallet i Tune ca. 39 % av befolkningen i den nye storkommunen.

Varteig ligger nordøst for Sarpsborg, på østsida av Glomma. Her dominerer et småkupert skoglandskap, men spredte løsavsetninger gir fruktbar dyrkingsjord. Rundt Varteig kirke og mot grensa til Sarpsborg ved Ise ligger det meste av jordbruksområdene. Furuholmen lense ved Glomma var en viktig arbeidsplass inntil den ble avvirket i 1985 samtidig med fløtingen i Glomma. Ved Isefossene har det fra gammelt vært et industrielt miljø knyttet til møllene og sagbrukene. Mot slutten av 1800-tallet ble det etablert et større fabrikkbygg her for produksjon av landbruksmaskiner. Befolkningskonsentrasjonen ligger i vest opp mot Sarpsborg.

I 1992 utgjorde folketallet i Varteig ca. 5 % av befolkningen i den nye storkommunen.

Skjeberg ligger sør for Sarpsborg by, og er den eneste av de gamle kommuneenhetene som har kystlinje. Det store Østfoldraet går gjennom kommunen fra Sarpfossen mot sørøst med rike jordbruksområder. Mot grensa til Halden ligger det store skogområder øst for Isesjø. Særlig i det kupert kystområdet, var det mange småbruk, kombinasjonsbruk der fiske og arbeid i steinbrudd var viktige næringer. Den største befolkningskonsentrasjonen ligger også her opp mot Sarpsborg by, og her lå kommunesenteret på Borgenhaugen. I tilknytning til Skjeberg stasjonsby vokste det fram en del industri.

Etter hvert ble kystlinja et utpreget ferieområde, med framvekst av nyere fritidsbebyggelse, samtidig som eldre bebyggelse ble har blitt feriesteder.

I 1992 utgjorde folketallet i Skjeberg ca. 31 % av befolkningen i den nye storkommunen.

2.3.7 Tettbygd/spredtbygd

I "Folketelling 2001" for 105 Sarpsborg er følgende tettsteder definert: Fredrikstad/Sarpsborg, Skjeberg, Hasle, Ise, Jelsnes, Stikkåsen, Ullerøy, Skivika.

I tettbygde strøk bodde 43 576 – av disse 39 475 i Fredrikstad/Sarpsborg. I spredtbygde strøk bodde 4 716. Fredrikstad/Sarpsborg er her definert som Sarpsborgs del av det sammenhengende belte med tettbebyggelsen mellom byene Fredrikstad og Sarpsborg.

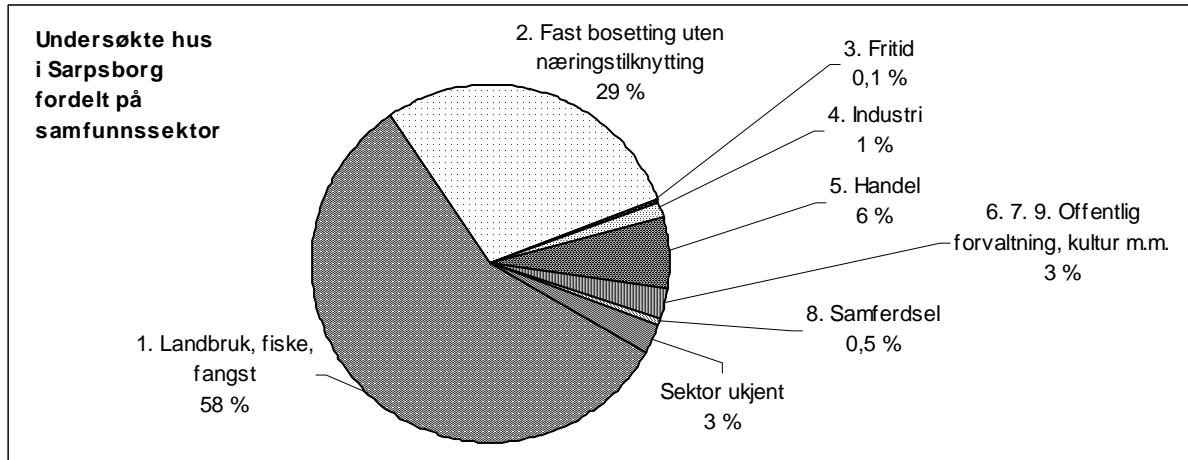
Over: Sannesund fotografert av A. B. Wilse trolig mot slutten av 1800-tallet. Det viser sentrale bygninger som tollboden, havnefogdens lokaler og viktige næringshus. (Norsk Folkemuseum, Bildesamlingen)

Under: Sannesund i 2004. De gamle bygninger som er nevnt over står fremdeles (105-0104-007, 008, 009, 010.), men miljøet er noe fortettet. Veganleggene representerer den største endringen. Over går trafikken på E6. Sannesundbrua, en av Norges lengste motorvegbruer, avlastet den gamle ravegen i 1978. I forkant ny trasé av Greåkervegen.

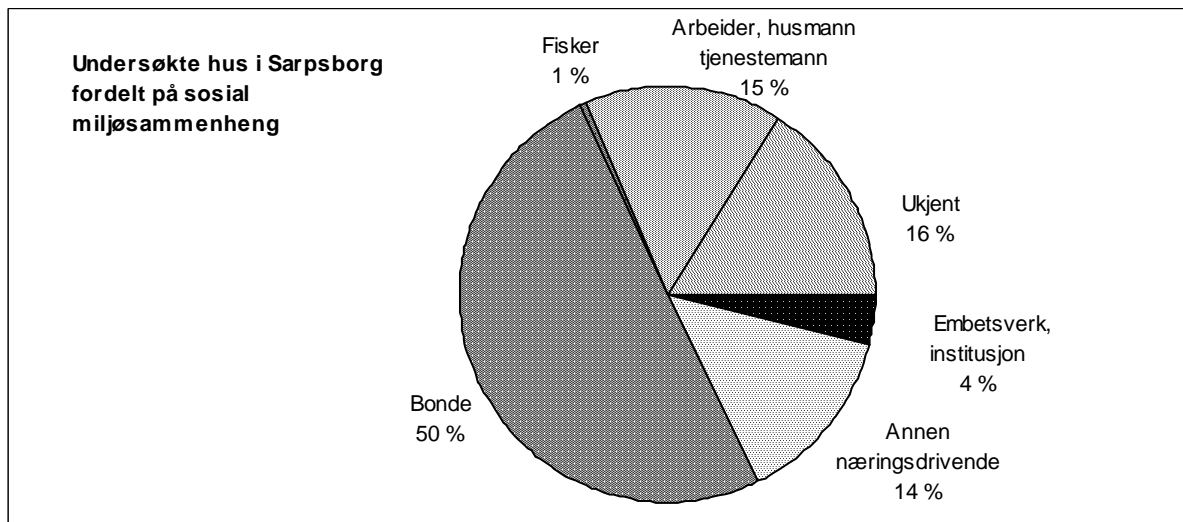
2.4 Egenskaper ved undersøkte hus i Sarpsborg

2.4.1 Samfunnssektor

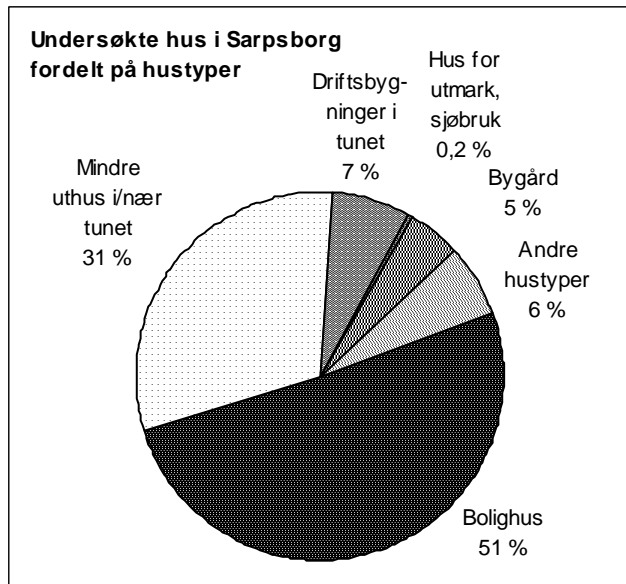
I det undersøkte Sarpsborg-materialet er det registrert hus knyttet til alle SEFRAKs 9 samfunnssektorer. Sektordiagrammet viser hvilke samfunnssektorer bygningene var knyttet til da de ble bygd. Fordelingen viser at primærnæringen dominerer med over halvparten av de undersøkte bygningene. Men diagrammet viser også at Sarpsborg har en betydelig eldre by- og tettstedsbosetting, "Fast bosetting uten næringsstilknytting" har mot 30 % av registreringene, deretter følger "5. Handel", noe som bekrefter den markante andelen bybebyggelsen utgjør av materialet. De andre sektorene utgjør hver en liten andel.

2.4.2 Sosial miljøsammenheng

Sektordiagrammet viser hvilke sosiale miljøer som har satt sterkest spor etter seg i den registrerte bygningsmassen. Gruppen "Bonde" utgjør halvparten av materialet med 832 hus, dernest kommer "Arbeider, husmann tjenestemann" og "Annen næringsdrivende" med henholdsvis 256 og 238 hus. Størstedelen av segmentet til "Arbeider, husmann tjenestemann" gjelder hus til arbeidere, bare rundt 1/5 gjelder husmenn. Men gruppen ukjent utgjør hele 265 hus, noe som viser at registratorene har hatt problemer med å kategorisere en stor andel bygninger. Overvekten av disse ligger i Sarpsborg by og tettstedskretser opp mot denne. Færrest hus har gruppene "Embetsverk, institusjon" og "Fisker".

2.4.3 Bygningstyper

De registrerte bygningene fordeler seg på flere bygningstyper. "Bolighus" (som også innbefatter våningshuset på gårdsbruk) utgjør noe over halvparten av alle registrerte objekter med 844 hus. Deretter følger "Mindre uthus i/nær tunet" med 509 hus, her i inngår også uthus knyttet til bolig/bygård med 153 objekter.

Det er et relativt langt sprang til tredje største segment som er "Driftsbygninger i tunet" med 116 hus. "Hus for utmark, sjøbruk" utgjør en meget liten andel med tre hus.

"Bygården" består av 79 hus, mens "Andre hustyper" har 105 hus, dette dreier seg om forskjellige hustyper utenfor jordbruksbebyggelsen, som forretningsbygg og andre næringsbygg, offentlige bygninger og

stasjonsbygninger.

Bygården omfatter både den store toetasjes sentrumsgården med næringsareal i første etasje og bolig i andre etasje, og mindre bygninger med samme funksjon.

I segmentet "Driftsbygninger i tunet" er det enhetslåven, den mer moderne driftsbygningen med mange funksjoner samlet under ett tak i flertall, det ble registrert langt færre "fjøs, stall og låve", dvs. hus for dyr og fôr som står for seg selv.

Det er knyttet ulik praksis til hvordan driftsbygningene, som ofte er bygd ut i flere etapper, er registrert. Mange enhetslåver er satt sammen av hus av ulik alder, fjøs og låver som kan ha stått for seg selv før. Flere enhetslåver i materialet har fått sin utforming rett før og etter 1900. Det er få eksempler på eldre enkeltstående bygninger.

130-0506-012. På landsbasis er kjoner en sterkt truet bygningstype. Kjona til venstre ble siste brukt i 1914. Den ble restaurert på 1980-tallet..

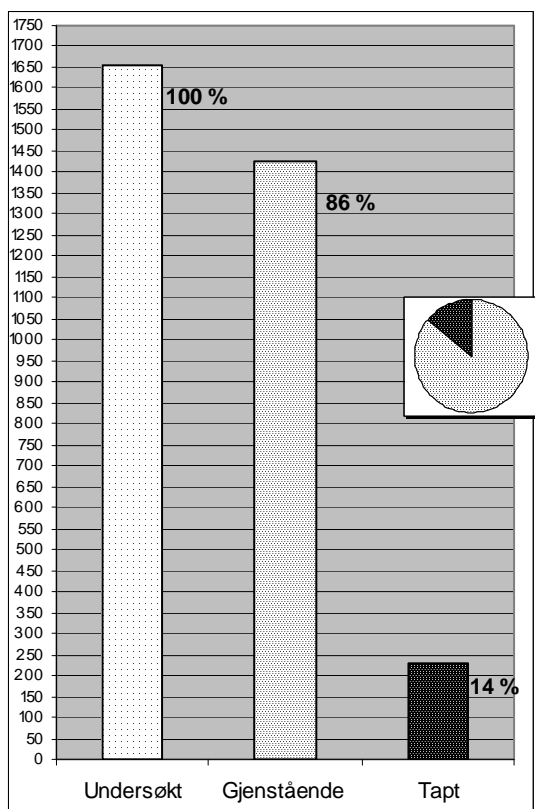
0105-0205-001, 002, 003, 004, 005. Hus fra første halvdel 1800-tallet i Olav Haraldssons gate, et område som var bebygd før den store veksten i industrien mot slutten av 1800-tallet.

105-0203-053. Fra Borregaard. Den gamle arbeiderbrakkka Tarris i forgrunnen, bak produksjonshus fra 1900-tallet. Tarris er 100 meter lang, og ble bygd med 40 leiligheter. Den het Foster Terrace da den ble bygd, men det engelske navnet er forlengst glemt av de fleste. Bygningskroppen er fortsatt den samme. Inngangspartiene har imidlertid fått nye tilbygg. De gamle inngangspartiene ble revet i 1936 og nye bygd. Tilbygget ga bl.a. plass til WC.

3 Resultat

3.1 Tap

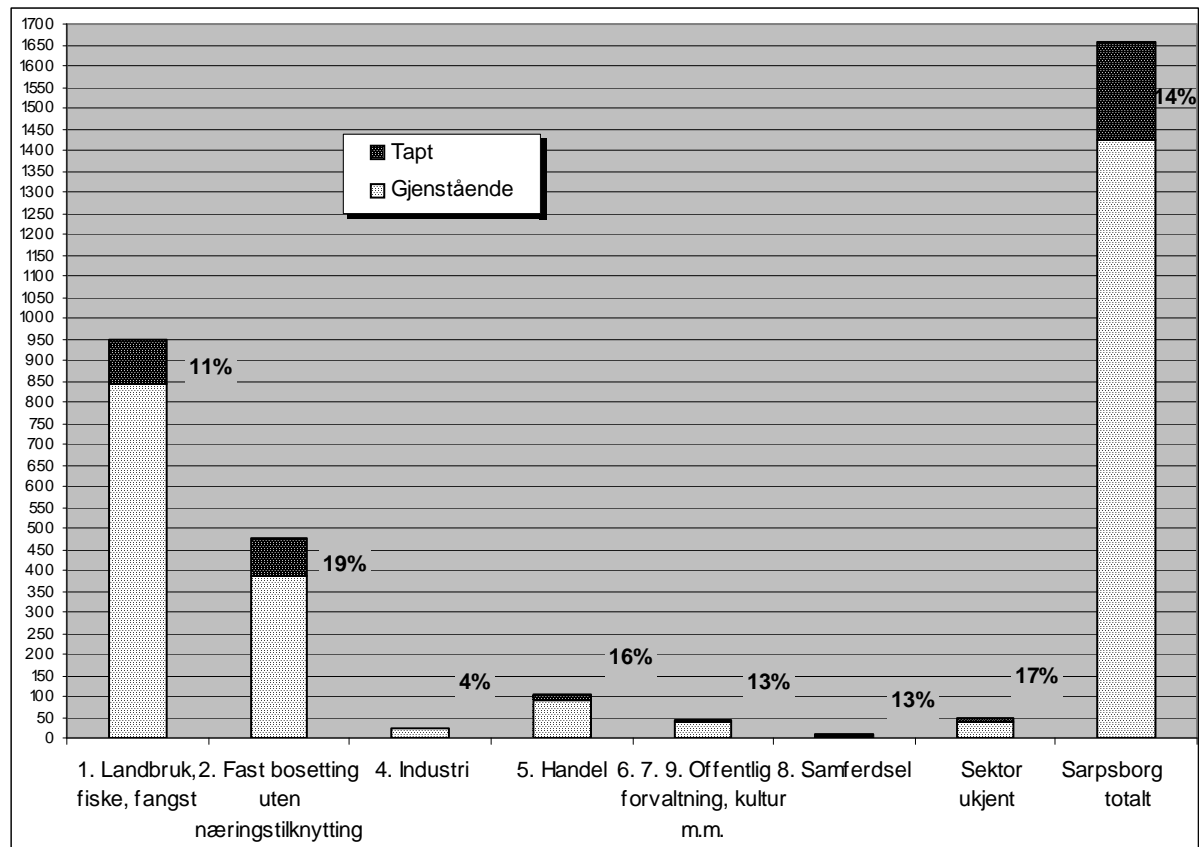

3.1.1 Tap – samlet oversikt

Av 1656 undersøkte bygninger i Sarpsborg er 230 tapt siden registreringstidspunktet. Det vil si at 14 % av den undersøkte bygningsmassen fra før 1900 er borte.

1426 bygninger – 86 %, står fortsatt.

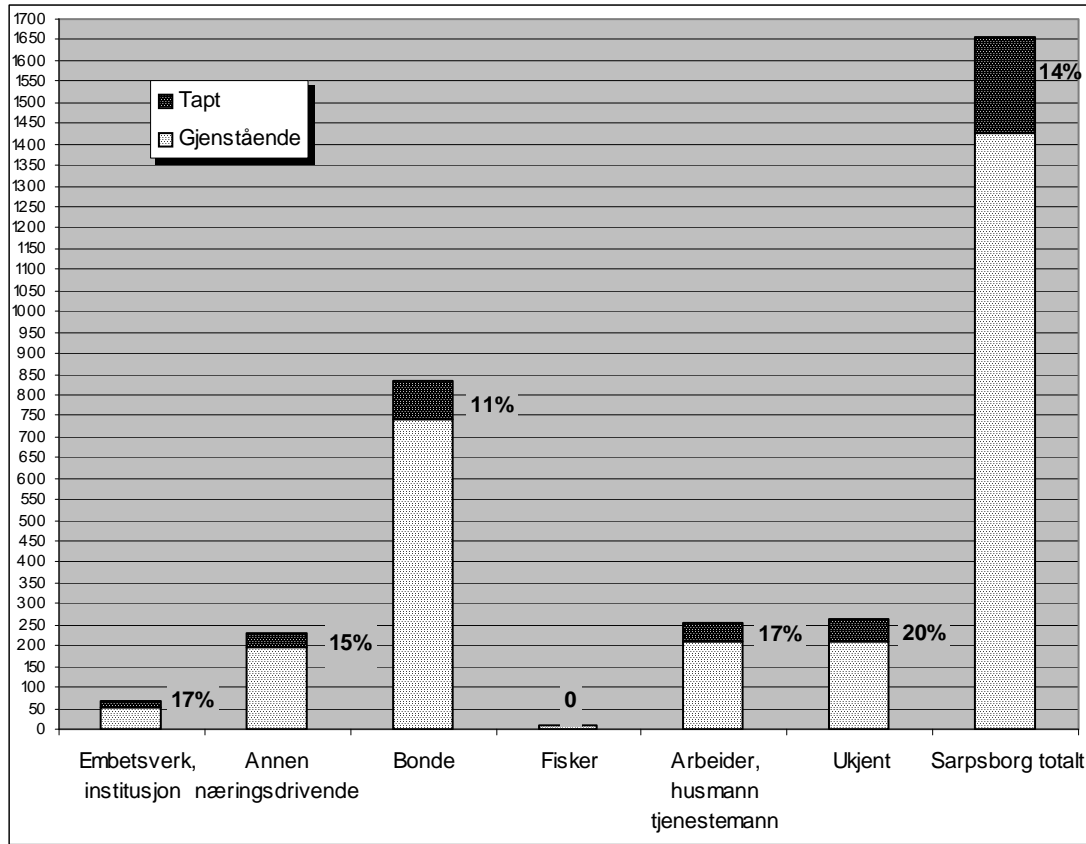
3.1.2 Tap – samfunnssektor

Undersøkelsen viser at hus uten næringstilknytting har den største tapsprosenten, godt over gjennomsnittet for kommunen. Det er den relativt lave tapsandelen for primærnæringene som utgjør den klart største gruppen, som er trekker ned den gjennomsnittlige tapsprosenten.

Det er sektorer knyttet til by- og tettstedsbebyggelse som har de høyeste tapsprosentene. Det meste av landbruksbebyggelsen ble registrert i den siste registreringsperioden, dette kan ha medvirket til den forholdsvis lave tapsandelen for denne gruppen.

3.1.3 Tap – sosial miljøsammenheng

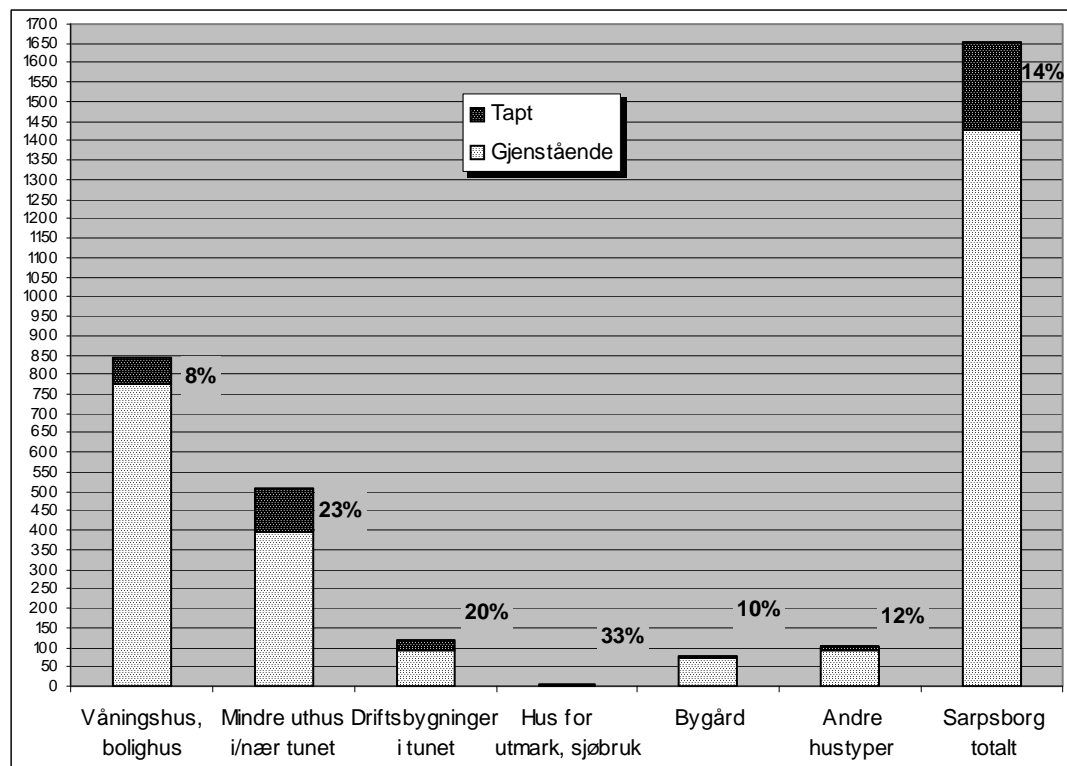

Tapet er noe ulikt fordelt på de sosiale kategoriene. De største tapsprosentene har miljøer særlig knyttet til by- og tettsteder. Den tallmessig største gruppen "Bonde" har en tapsandel under gjennomsnittet for kommunen.

De fleste tapene i "Arbeider, husmann, tjenestemann" gjelder arbeidere i Sarpsborg by og tettstedene, langt færre er knyttet til tjenestemenn og overraskende få til den lille gruppen husmenn.

Tapet i kategorien "Embetsverk, institusjon" gjelder ikke embetsverket, sivilt eller militært, men forskjellige offentlige institusjoner som bl.a. bygninger tilknyttet skoleverket.

3.1.4 Tap – bygningstyper

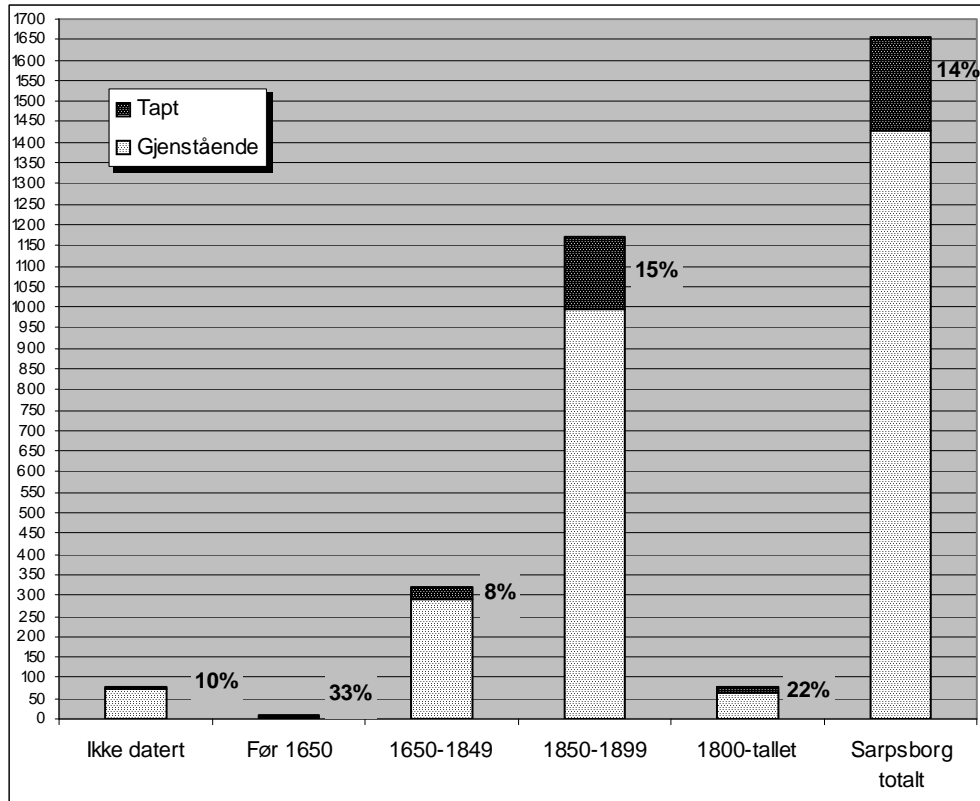

Det stor forskjell på hvilke hustyper som har gått tapt. De klart største tapsprosentene har "Mindre uthus i/nær tunet" og "Driftsbygninger i tunet". "Mindre uthus i/nær tunet" inneholder også uthus knyttet til bygårder og "rene" boliger, og det er det store tapet blant disse som særlig trekker opp tapsprosenten for denne gruppen. "Våningshus, bolighus" har den minste tapsprosenten og bygården den nest minste. Det har skjedd en forskyving i hvordan de ulike hustypene er representert.

Når det gjelder driftsbygningene er kategorien *fjøs, stall, låve* med og drar tapet opp. Men flere av disse var i utgangspunktet reduserte enhetslåver da de ble registrerte, dvs. en fjøs, stall eller låve som sto tilbake. Den mer moderne *enhetslåven* har noe mindre tap, men fremdeles godt over gjennomsnittet. Utmarkshus og hus for sjøbruk er så godt som fraværende i materialet for Sarpsborg. Den øye tapsprosenten skyldes et sommerfjøs som har falt i ruin.

Resultatet for gruppen "Mindre uthus i/nær tunet" viser store forskjeller mellom enkelthus i gruppen. Det er by- og tettstedsandelen som har flest tap, tapsprosenten til byuthuset er 41 %, det er den høyeste for en hustype i Sarpsborg, og det dreier seg om mange hus. Når det gjelder de mindre uthusenei vanlige gårdstun er det potetkjelleren som har den største tapsprosenten. Stabburet har som enkelthus lavt tap. De andre småhusene i gårdstunet, bryggerhus, skjul og lignende, har tapsandeler noe over gjennomsnittet.

3.1.5 Tap – alder

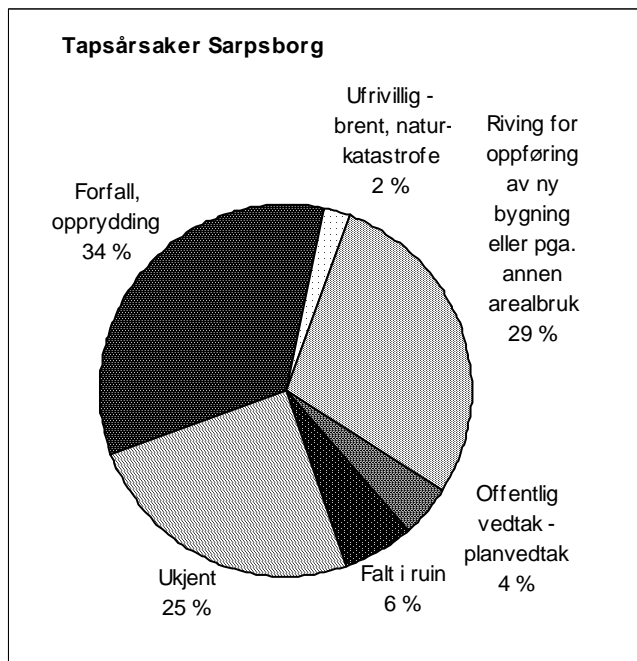

I antall har flest bygninger blitt borte i bebyggelse datert etter 1850, den største bolken av de undersøkte. Men den klart største tapsprosenten har den meget lille gruppen datert til før 1650, og en noe større gruppe datert til 1800-tallet.

Det store tapet både i prosentandel og antall bygninger fra siste halvdel av 1800-tallet, er særlig knyttet til by- og tettstedsbebyggelsen som hadde en høy vekstrate i denne perioden.

Det kan settes spørsmål til dateringen av de eldste bygningene i SEFRAK-materialet generelt, og det gjelder også her. Det gjelder tre uthus, potetkjeller, grisehus og bryggerhus som var i dårlig stand. De kan ha vært sekundært brukte hus. To hus skal være datert til 1600-tallet før 1650, og ett fra begynnelsen av 1600-tallet.

3.1.6 Tapsårsaker

Dårlig teknisk tilstand er den viktigste direkte årsak til at hus går tapt.

Generelt forfall, uttrykt i rubrikkene "Forfall, opprydding" og "Falt i ruin" er oppgitt som den direkte årsaken til 40 % av tapene.

Offentlige vedtak, planvedtak, har ført til riving av en mindre gruppe bygninger.

De fleste rivinger er et resultat av private beslutninger, men andelen tapte på grunn av "Offentlige vedtak, planvedtak" er nok noe større enn hva segmentet viser.

Oversikten over er grovmasket og årsakssammenhengene kan ofte være overlappende. Oppføring av nye hus på stedet eller ny arealbruk, kan ha sammenheng med at huset som sto der var dårlig, eller det kan ha vært brukt som unnskyldning for å rive.

Gruppen "Ukjent" er stor. Det var vanskelig å få informasjon, særlig om tapsårsak for mindre uthus i tettstedsmiljøer, som utgjør ei stor gruppe i Sarpsborgmaterialet. Men i de fleste tilfelle har nok årsaken vært at det ikke var behov for disse, og at tilstanden etter hvert var blitt dårlig.

105-0205-042. Bolighus i Sarpsborg by. Det skal være bygd i 1887, og er typisk for bolighus fra slutten av 1800-tallet. Ved SEFRAK-registrering var de opprinnelige vinduene skiftet ut med funkisvinduer. Huset har siden blitt revet i forbindelse med bygging av nytt rådhus.

105-0204-061. Bygård i St. Marie's gate. Opprinnelig var her både bolig og erverv, ved SEFRAK-registrering i 1987 var det ingen som bodde her. Den var da i dårlig stand, og eier ønsket å rive. Huset skal ha blitt bygd ca. 1860, men den karakteristiske hjørneavslutningen kom like etter 1900. Huset sto oppført i Bevarings- og byfornyelsesplanen for Sarpsborg sentrum med grønt, dvs som et miljøoppfølgende hus. I 2004 var den borte. En større bygård er bygd opp på samme sted, den "viderefører" det karakteristiske hjørnet. Bygårdene har høyere tapsprosent enn vanlige bolighus.

105-0205-071. Oskars gate 72. Hovedbygningen skal være bygd mot slutten av 1800-tallet, og ble da bygd opp igjen etter bybrannen i 1892. Den er omtalt i "Bevarings- og byfornyelsesplan for Sarpsborg sentrum" som bygning med høy eller meget høy verdi som del av bygningssmiljø. Uthuset (105-0205-071) skal være bygd samtidig, og sto i vinkel med hovedgården. Det var ikke i bruk ved SEFRAK-registrering, og tilstanden var ikke for god. I 2004 var det revet. Huset har vært brukt som vedskjul, muligens også bolig en periode. Sammen med hovedbygningen dannet det et gårdsrom.

105-0204-039. Uthus i bakgård i Nansens gate, som iflg. SEFRAK-registrering har vært brukt til stall av skysskar. På 1930-tallet ble det innredet til garasje for biler. Ved SEFRAK-registreringen begynte det å bli dårlig, og eier ønsket å rive. Bakgårdsbebyggelsen i byen og mindre uthus i forstedene har den største tapsprosenten av de registrerte bygningene.

105-0103-003. Uthuset i Sannesundområdet rommet en gang bryggerhus og skjul, iflg. tradisjonen har det trolig også vært brukt som bolig. En del av huset ble revet, (merke på veggen) rundt 1980. Etter hvert var det ikke lenger bruk for huset, og da det var i dårlig stand ble det til slutt revet.

105-0110-006. Sorenskrivergården i Sannesundsveien skal være bygd i 1860-åra, men ble iflg. informasjon på registreringsskjema ombygd tidlig på 1900-tallet. I 2004 var huset borte, et større boligkompleks er kommet på stedet.

130-0301-009. Ved SEFRAK-registrering var det gamle skolehuset på Greåker i bruk som bolig, men huset var da i heller dårlig stand. I 2004 var det borte. Skolen ble bygd i 1879, og rommet også lærerbolig.

130-0301-014. Det gamle bolighuset i "Gata" på Greåker var i bruk som lager for båtutstyr ved SEFRAK-registrering. Det var da i dårlig stand, og i 2004 var det borte.

130-0404-002. Bolighus på tidligere småbruk for steinhogger på Greåker. Eldste del av huset var lafta, tilbygget i knubb, en vanlig byggemåte i området. I 2004 sto det et nytt bolighus på stedet. Til eiendommen hørte to små uthus som ikke var registrert. De var også borte i 2004. Huset skal være gammelt, og kan være eldre enn "steinhoggertida".

114-0107-018. Bolighuset sto tomt ved SEFRAK-registreringen, og eier ønsket da å rive. I huset var det opprinnelig to rom, og etter hvert ble det utvidet bakover med et lite soverom og hønsehus. Det ble tidligere leid ut til arbeidere. I 2004 var det borte.

130-0508-016. Bolighus på småbruk. Bruker var også lensearbeider (og snekker), noe som var vanlig på småbruka langs Glomma i Tune og Varteig. Ved registrering sto huset tomt, og det har siden blitt revet. Flere av småbruka i dette området hvor lensearbeidet var ei viktig næring, har blitt fraflytta og står tomme.

114-0107-030. På et feriested sto den gamle driftsbygningen tilbake ved SEFRAK-registreringen. Den var i dårlig stand, og i 2004 var den borte. Denne typen driftsbygning, med låve, fjøs og stall inntil hverandre i rekke, ble det registrert få av i Sarpsborg, og den ligger høyt på tapsstatistikken. Til venstre fjøset med gjødselsluke.

130-0309-012. Driftsbygningen sto på et av Bjørnstadbruka og var en sveitserlåve med fjøs av tegl. Den ble revet på grunn av E6- utbyggingen i de sentrumsnære områdene. I 2004 lå en støyvoll på stedet.

115-0203-011. Fra slettelandskapet i Skjeberg. Den gamle driftsbygningen, en stor sveitserlåve, lå bak våningshuset. Etter hvert ble et nytt uthus bygd, det vises til høyre for hovedbygningen. I 2004 var sveitserlåven revet.

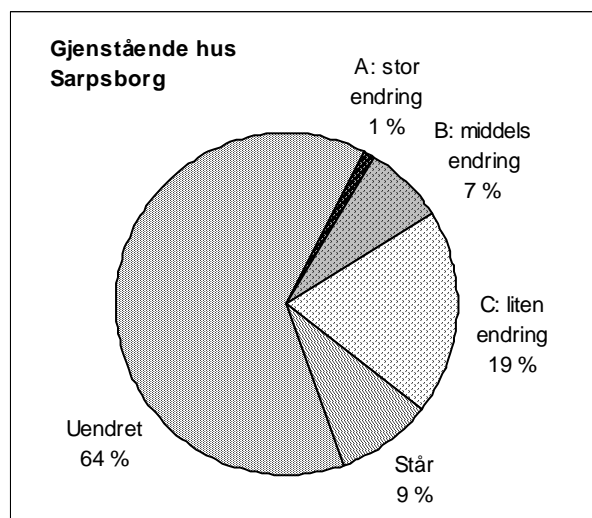
3.2 Endringer av gjenstående bygninger

Grunnlaget for undersøkelsen er de samme 1426 gjenstående bygningene som det er gjort rede for i kapittel 3.1. I dette kapitlet gjøres det rede for hva som har skjedd med disse.

To forhold belyses:

- Endringer i form av tilbygg, påbygg, andre ombygginger
- Bygningenes tilstand/forfall

3.2.1 Endringer – samlet oversikt

398 SEFRAK-registrerte bygninger har blitt endret. Dette er et samletall for endringsgruppene A, B og C og utgjør ca. 28 % av de gjenstående bygningene.

Ca. 64 % av bebyggelsen fra før 1900 i Sarpsborg er i store trekk slik den var ved registreringstidspunktet.

Dette gjelder, som nevnt i kapittel 1 ikke bygningenes autentisitet i detaljer. Fornyng av materialer til samme type som ved registreringstidspunktet er ikke registrert som endring her.

For 9 % av bygningene kjenner vi ikke endringsstatus, flere av disse var under utbedring/ombygging på tidspunktet for undersøkelsen eller ved registreringen, i noen

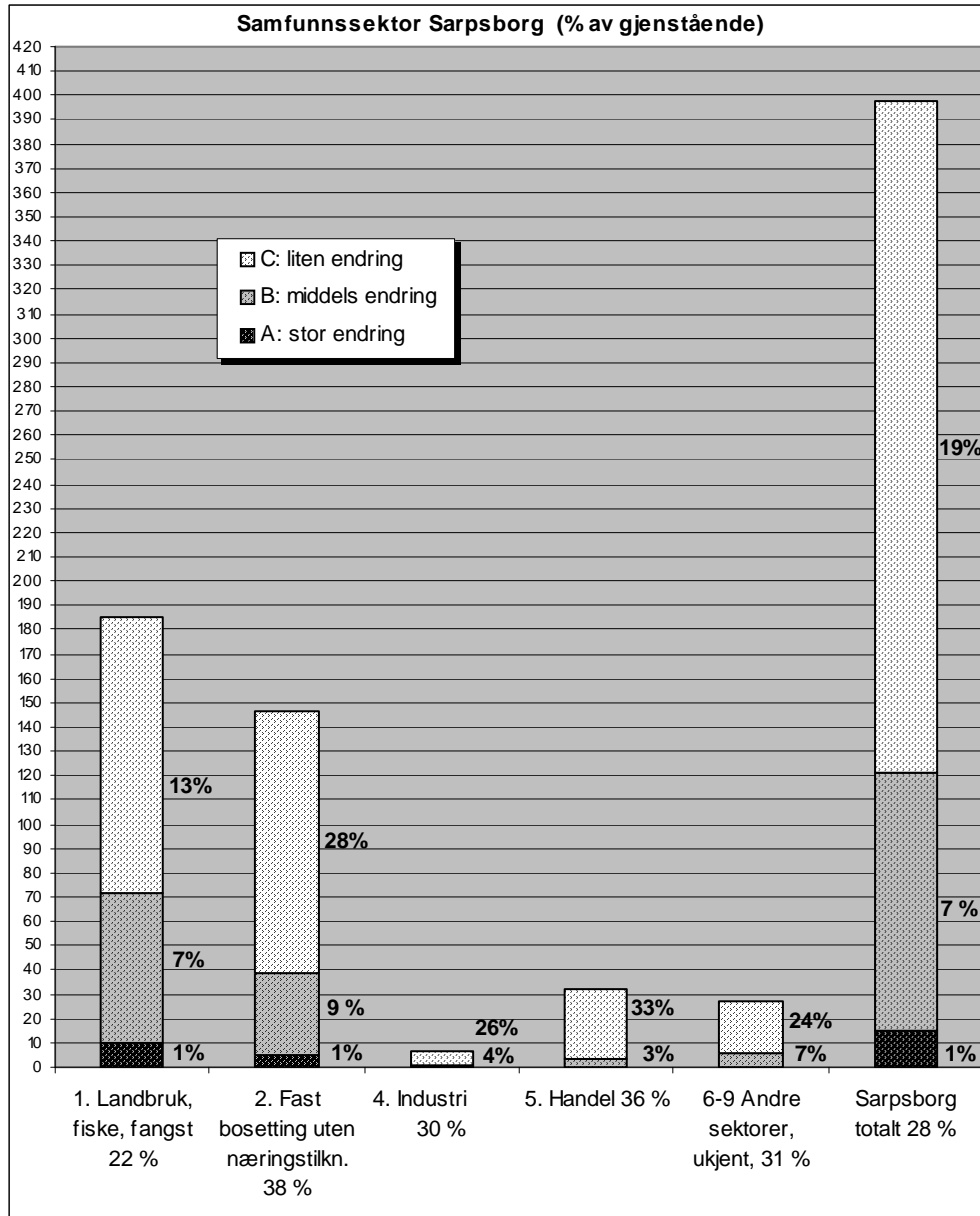
tilfelle har også informasjonen på registreringsskjema vært mangelfull.

Endringsgrader

Sektordiagrammet gir en oversikt over fordelingen av ulike typer endringsgrader og belyser hvor omfattende endringene i den gamle bebyggelsen i Sarpsborg har vært.

Det er svært få hus som er så radikalt endret at opprinnelig volumkarakter er helt forandret (endringstype A), flere har vært gjenstand for ulike grader tilbygg/påbygg (endringstype B). De fleste endringene dreier som utskifting av diverse ytre elementer (endringstype C), som oftest som ledd i vedlikehold.

3.2.2 Endring – samfunnssektor

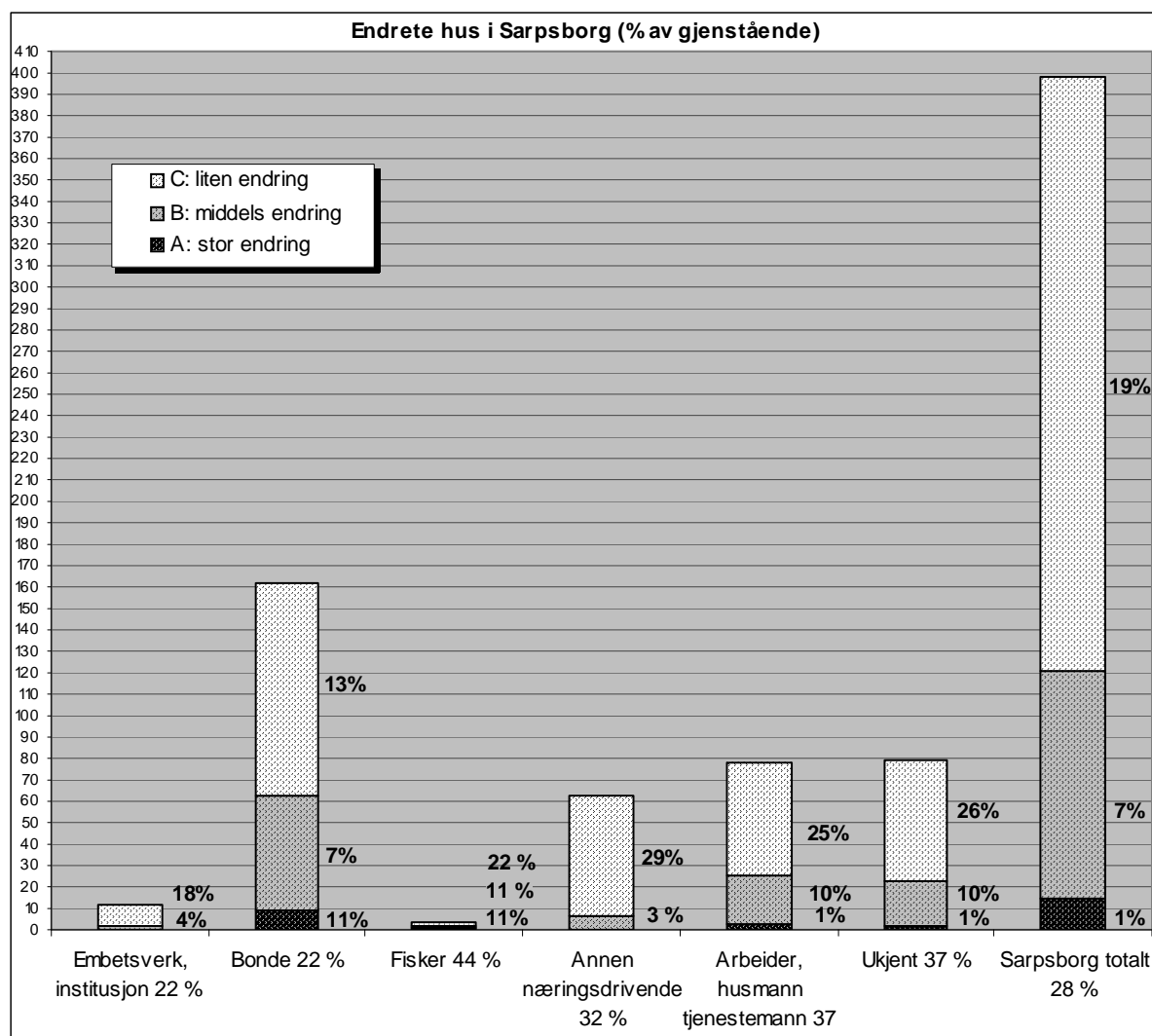

Det er stor forskjell mellom primærnæringene og de andre sektorene når det gjelder endring, landbrukets bygninger er klart mindre endret enn andre sektorer. Mest endret er den store sektoren "Fast bosetting uten næringstilknytting", både i prosentandel og graden av endringer.

De fleste hus i "Fast bosetting uten næringstilknytting" ligger i Sarpsborg by og i tettbygde strøk opp mot denne. Det samme gjør hus i sektorene "Handel" og "Industri" som kommer nærmest i endringsprosent.

Hva grunnen kan være til at landbruksområdene har den laveste endringsprosenten er uklart, det kan ha bakgrunn i at tyngden av disse registreringene er fra de siste registreringsårene i Sarpsborg, og dermed har hatt kortere tid å bli endret på. Dette samsvarer med tallene for tap, der landbruksbebyggelsen har den laveste tapsandelen.

3.2.3 Endring – sosial miljøsammenheng

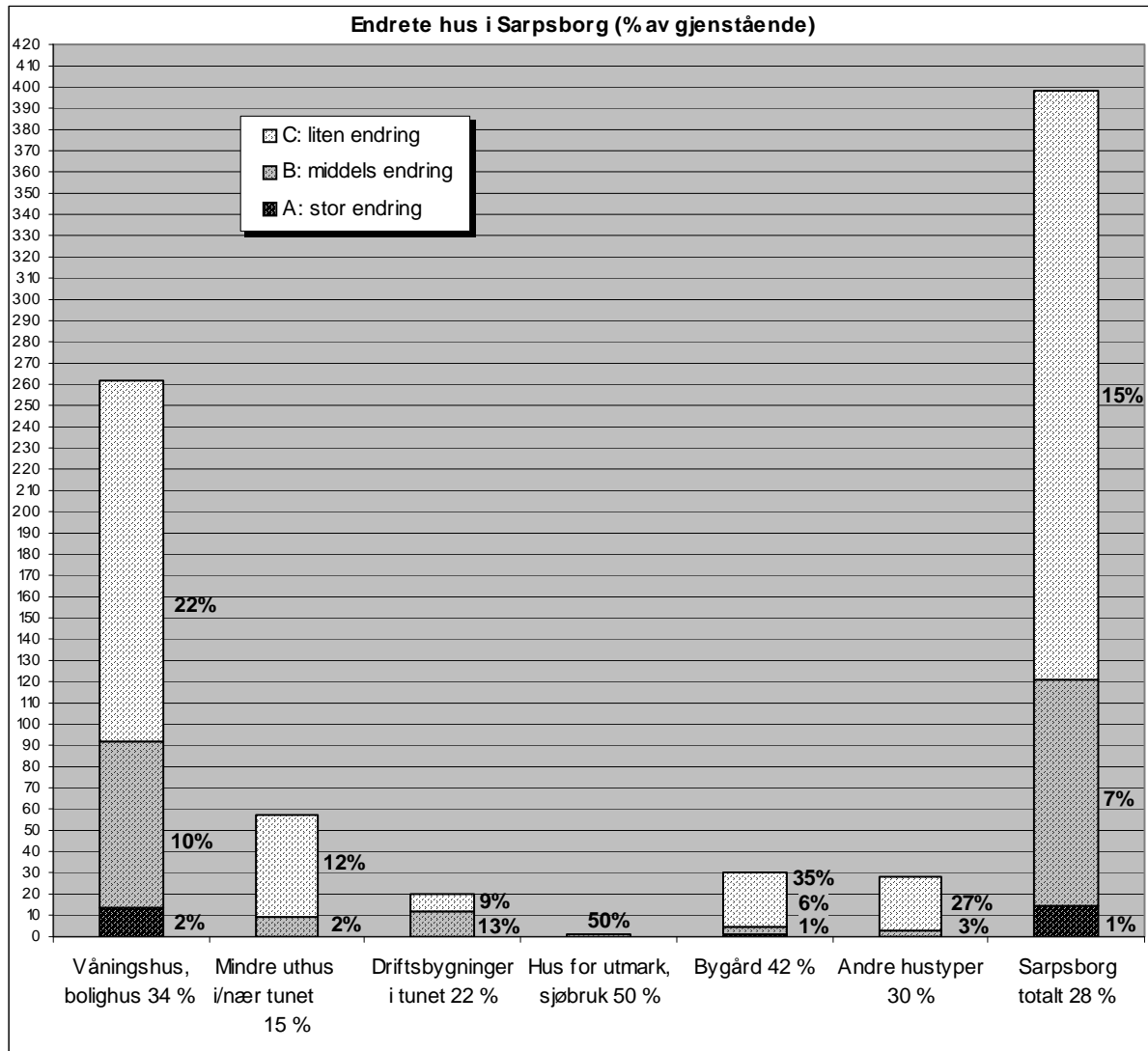

Endringsforekomsten er noe ulikt fordelt mellom de sosiale gruppene. Den største endringsprosenten har "Arbeider, husmann, tjenestemann", samme prosentandel har den like store bolken med "Ukjent". "Annen næringsdrivende" har også en endringsprosent over gjennomsnittet, men endringene har her vært mindre omfattende.

Den klart største bolken "Bonde" har en endringsprosent godt under gjennomsnittet, men endringene har vært mer omfattende, det viser den store andelen av A-endringer. "Embetsverk, institusjon" har sammen endringsprosent, men endringene har vært mindre omfattende. Mest endret er den meget lille gruppen "Fisker".

I kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemann" utgjør "Arbeidere" den klart største gruppen, og det er også deres bygninger som særlig har blitt endret, og har de mest omfattende endringene.

3.2.4 Endring – bygningstyper

Endringsforekomsten er ulikt fordelt mellom hustypene. "Bolighus, våningshus" er mest endret, og har størst innslag av de mer omfattende endringstypene. Den klart største endringsprosenten har "Bygården", men endringene er her mindre omfattende. I tillegg til disse har "Andre hustyper" og "Hus for utmark, sjøbruk" endringsprosent over gjennomsnittet. Den sistnevnte gruppen består av meget få hus.

Det er som forventet at bolighusene, den hustypen som er mest i bruk, også er mest endret. Driftsbygninger i tunet har den største andelen av B-endringer. Dette dreier seg særlig om delrivinger av den sammensatte driftsbygningen. Eldre driftsbygninger i Østfold har tradisjonelt bestått av en stor låve i midten, med lavere fjøs og ev. stall på hver side. Det er derfor særlig de lavere bygningene som har blitt revet, eller fornyet. Men det er også eksempler på tilbygg, både i lengderetning, som sval eller vinkelutbygg.

Den store endringsprosenten blant bygårdene i Sarpsborg, viser også at dette er hus som er i bruk. En del av endringene her gjelder tilbakeføringer til et eldre "stiluttrykk"

Det er ingen tradisjonell påbyggingsskikk å spore i undersøkelsesperioden når det gjelder våningshus. De mest vanlige hustypene i SEFRAK-materialet for Sarpsborg er midtkammerbygningen, og den 4-delte planformen. Siden registreringen er de fleste utvidelsene et lavere tilbygg i lengderetning, eller et

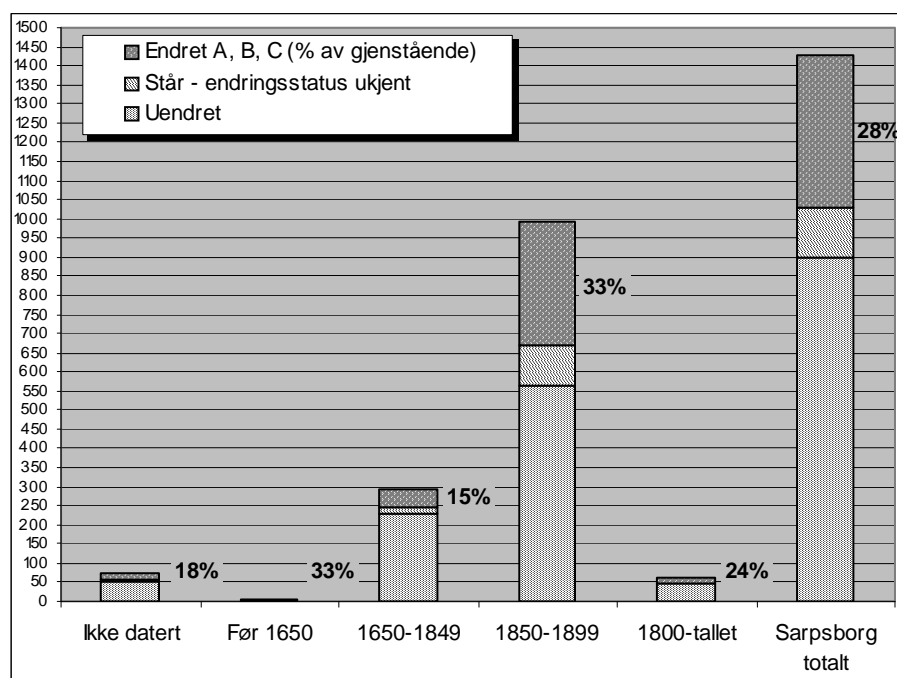
utvidet bislag. Men det er flere A-endringer av bolighus, dvs at huset er så endret at det er vanskelig å gjenkjenne, eller et tilbygg som totalt dominerer den eldre bygningen.

Nye utbygg får ofte saltak, enten det gjelder små bislag eller større utbygg.

Ellers er veranda- og terrasseutbygg av ulike slag en av de mest vanlige eksteriørendringene for bolighus. Som oftest innebærer de også fasadeendringer i form av ny utgangsdør til verandaen. De fleste nye verandaer i Sarpsborg ligger i plan med 1. etasje og er uten tak. Uten takoverbygg inngår de i MOV-undersøkelsen som endringstype C. Med overbygg blir de som regel definert som endringstype B. Plattinger som ikke er forbundet med huset, blir ikke registrert som endring.

Sarpsborg by har et stort innslag av store bygårder. Også de har blitt utvidet, det dreier seg både om utbygg i bakgården, men også gatesiden, bl.a. utvidelse i høyden med en ny bruksetasje, gjerne i form av ark, men også andre påbygg.

3.2.5 Endring – alder

Undersøkelsen over forholdet mellom endring og antatt byggeår viser at det er noe større andel endrete hus blant de som er bygd etter 1850, enn for de som er eldre. Dette viser igjen til den store utbyggingen både i Sarpsborg by og i tettstedene. Dette gjelder særlig bolighus, den mest endrete bygningstypen.

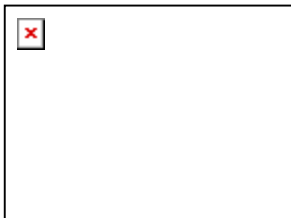
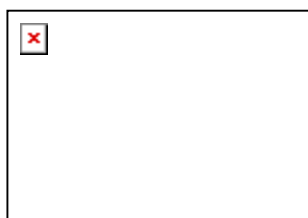
105-203-032. Bolighus hvor det har vært tre leiligheter og meieriutsalg. Arkene mot gate og bakgård ble bygd i henholdsvis 1902 og 1922. Huset var/er rabbitspusset. Endringene etter SEFRAK-registrering har skjedd i bakgården. Kjellerlemmen er erstattet av ny inngang med tak, og bakgården med den lille glassverandaen, er kledd med stående trepanel. Endringene er klassifisert som endringstype C.

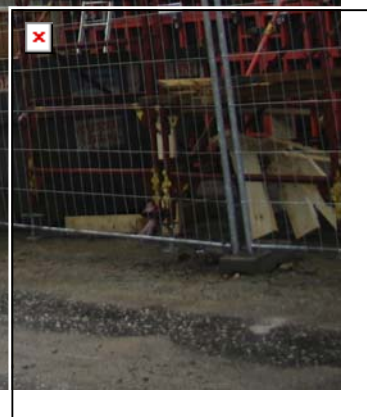
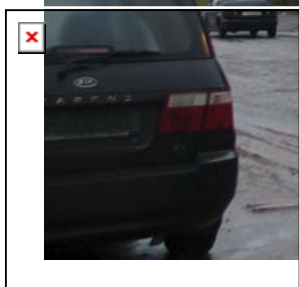
130-0301-010. I bolighuset i Greåkerveien var det før en frukt- og tobakkbutikk i første etasje. Etter registrering er gatedøra og sveitserdekoren fjernet, høykorsvinduene erstattet av type husmor og spor etter butikkvirksomheten som et større butikkvindu er borte. Endringene er klassifisert som endringstype C.

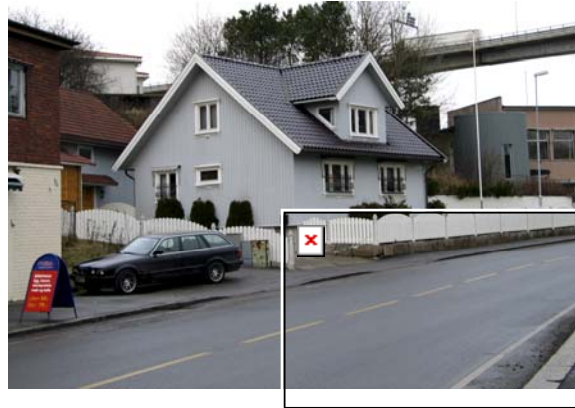
105-0112-015. Bolighus i Sannesundveien. Byggherre var en vognmann, og bolighuset skal ha rommet tre familier. I 2004 var funksvinduer skiftet ut med høykors, og et sveitserbislag satt foran inngang. Endringene er klassifisert som endringstype C. Bildet viser huset fra hage/bakgård, og her er gamle uthus bevart..

105-0203-018. Gatefasaden til en av de større bygårdene i Sarpsborg, til venstre ved SEFRAK-registrering, til høyre i 2004. Husets areal er øket med arkene på taket, eternitten på fasaden er fjernet og funkis-, husmor- og butikkvinduer skiftet ut med høykorsvinduer. I bakgården er det også kommet en ark på taket, trappehuset er innredet og inngangen er nå via et utvendig trappe- og svalgangssystem. Endringene for bygården er klassifisert som endringstype B.

105-0203-034. Bygård i Oscarsgate. Etter registreringen er arealet utøket ved en flat ark på taket, og inngangene er også her via svalganger i bakgården. Endringene er klassifisert som endringstype B.

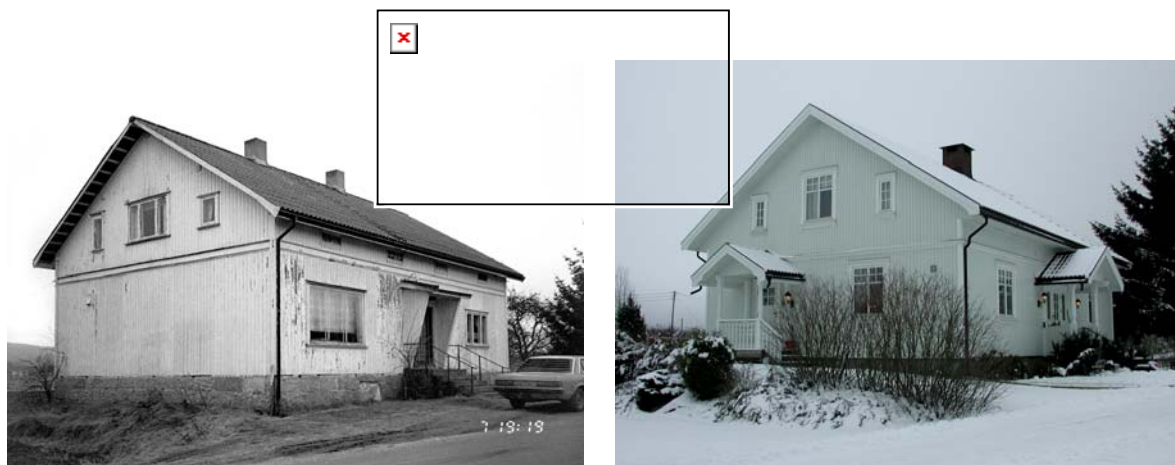
105-0103-025. Bolighus i Alvimveien, trolig bygd i 1880-åra. Ved SEFRAK-registrering hadde det funkispreg, etter oppussing på 1950-tallet, da det også ble noe utvidet bakover. I 2004 var taket løftet med ark mot gate, karnappvindu satt inn mot øst og sementtaksteinen skiftet ut med mer moderne takbelegg. På grunn av arealutvidelsen er endringene klassifisert som endringstype B. Til høyre i bildet motorvegbrua over Sannesund. I området rundt har det over tid kommet flere yngre bygninger og næringsbygg.

130-0301-022. Bolighus til Greåkerveien. Etter at Rv.109 ble bygd har Greåkerveien blitt avlastet for gjennomgangstrafikken, noe som har gitt seg utslag i oppussing og utvidelse av hus. I tillegg til arkene på taket, er huset også noe utvidet bakover. Endringene er klassifisert som endringstype B.

114-0107-011. Arbeiderbolig ved Isefossen der den eldste kjernen i huset skal være ei tømmerstue fra 1700-tallet. Huset ble allerede utvidet og ombygd mot slutten av 1800-tallet, og igjen på 1900-tallet. Bildet til venstre viser huset i 1991. I 2004 var husmorvinduene skiftet ut med typen høykors, og detaljer typisk for sveiserstilen prydet huset. Mot gårdsplassen var en åpen terrasse dels gjenpanelt, og hele huset hadde nå samme type taktekke. Endringene er klassifisert som endringstype C. Huset skal være en av meget få arbeiderboliger som er tilbake på Varteig-sida av Isefossen.

105-1207-033. Våningshus på bruk i Skjeberg, til venstre i 1992 til høyre i 2004. Huset har blitt pusset opp og utvidet noe ved den flate arken på taket. Panel og vinduer er skiftet, funksivinduene har blitt erstattet av høykorsvinduer, og det nøkterne funksibislaget av bislag med spiss ark og sveitserstilens detaljer. På hagesida er en stor platting. Til høyre vises huset fra tunsida, innfelt fra hagesida. Da arealet er utvidet, er endringene klassifisert som endringstype B.

115-0105-001. Bolighus for en fisker ved Skjebergkilen. Til venstre huset slik det var i 1991 ved SEFRAK-registrering. I flg. denne skal det ha blitt modernisert etter 1950, det ble da noe hevet, fikk nytt tak og eternitplater ble stått på. I 2004 var store endringer skjedd, huset var forlenget og den gamle delen utvidet. Det var i bruk som feriested. Da volumet er utøket, og det kan være vanskelig å gjenkjenne det gamle huset, er endringene klassifisert som endringstype A. Huset skal være bygd av knubb, en vanlig byggemåte i områder hvor avfall fra trelastproduksjonen ble brukt som byggemateriale.

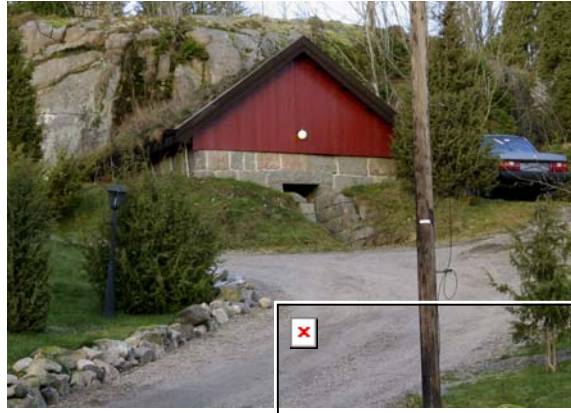

115-0202-003. Huset var i bruk som sommerhus ved SEFRAK-registreringen. I forhold til denne er huset utvidet med en sveitserveranda over to etasjer og en flat ark på taket. Endringene er derfor klassifisert som endringstype B.

130-0507-018. Stua på Skjøren ble bygd i 1850, og forlenget rundt 1930. I 2004 var yngste delen revet, og som en erstatning ble et noe bredere og høyere tilbygg satt opp. Da huset har utøket sitt areal er endringen klassifisert som endringstype B.

115-0103-011. Det er ikke ofte potetkjellere har blitt endret, men denne er pusset opp og torv har erstattet teglsteinen som før lå på taket. Det ble registrert flere potetkjellere i Sarpsborg.

130-0407-015. Stabbur på et av bruka nær sentrum. I flg. informasjon ved registrering skal det være fra 1778. Det er av den enkle, lafta rettveggete typen uten sval, som er den vanlige stabburtypen i materialet fra Sarpsborg. I 2004 var kledningen fjernet, teglsteinen skiftet ut med bølgeblikk og bruket var blitt "hestegård". Endringene er klassifisert som endringstype C.

114-0105-008. Smia var i dårlig stand ved SEFRAK-registrering, bl.a. var pipa falt ned. I 2004 var huset satt i stand, kledningen var fornyet og bølgeblikk lagt på taket. Det var i bruk som uthus og hundehus. Endringene er klassifisert som endringstype C. Det er få registrert smier i Sarpsborg-materialet.

130-0509-023. Det tidligere bryggerhuset er ombygd og har fått en åpen garasje i tillegg. Volumet er utøket, og det opprinnelige huset er vanskelig å gjenkjenne. Endringene er derfor klassifisert som endringstype A.

130-0309-002. Sveitserlåve i det "bynære området". Låvedelen skal være eldst, fra 1860-tallet, fjøs og stall er yngre. Siden registrering er den blitt pusset opp og utvidet noe, utbygget er forlenget og dekker nå også teglfjøset. Teglsteinen på taket er dels skiftet ut med plater, og vinduene er skiftet. Endringene er klassifisert som endringstype B. Siden SEFRAK-registrering er omgivelsene fortettet med bolighus.

114-0104-037. Driftsbygning av den sammenbygde typen, med eldre tømmerlåve fra ca. 1850. Fjøset ble bygd i inntil tidlig på 1900-tallet. I 1975 ble låven pusset opp, bl.a. ble det da lagt nytt tak. Ved SEFRAK-registrering var stedet i bruk som feriested og låven var mest brukt som lager. Fjøsdelen ble beskrevet å være i dårlig stand, i 2004 var den borte. Når det gjelder del-rivinger av hus, er særlig fjøsdelen på den sammenbygde driftsbygningen utsatt i Sarpsborgmaterialet. Endringen er klassifisert som endringstype B.

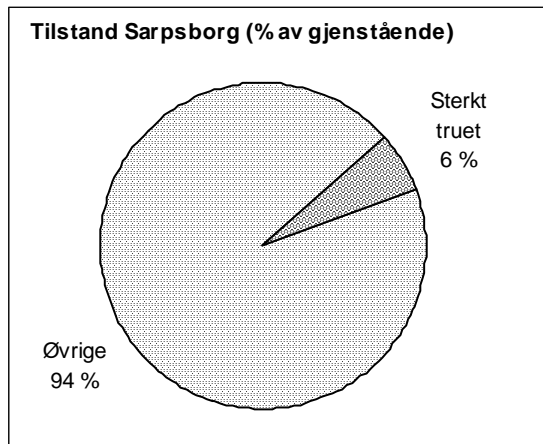

115-0102-027. Sveitserlåven har både mindre tap og mindre omfattende endringer enn den sammenbygde driftsbygningen. Men del-rivinger forekommer også for denne hustypen, i dette tilfellet er det bl.a. teglfjøset som står tilbake. Endringen er klassifisert som endringstype B.

3.3 Tilstand

De gjenværende bygningene er her vurdert etter tilstanden i år 2004. Det er ikke foretatt noen sammenlikning med tilstanden da de ble registrert.

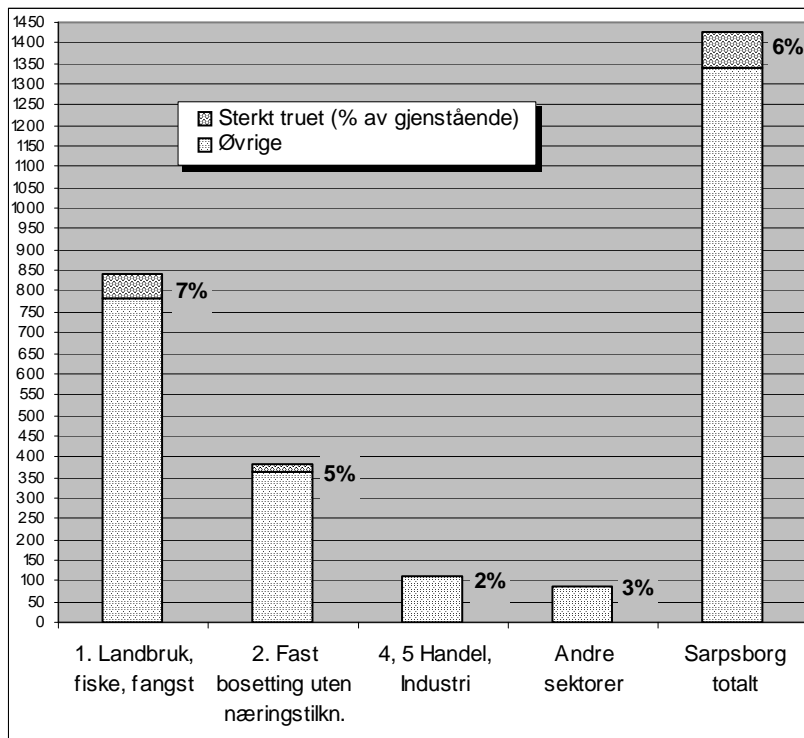
3.3.1 Tilstand – samlet oversikt

87 hus er sterkt truet på grunn av teknisk tilstand. Det tilsvarer 6 % av de gjenstående SEFRAK-registrerte husene i Sarpsborg.

Dette er et minimumstall da bare de åpenbart sterkt truede husene er telt med her. Tallet gir en prognose om forventet tap i Sarpsborg i kommende år.

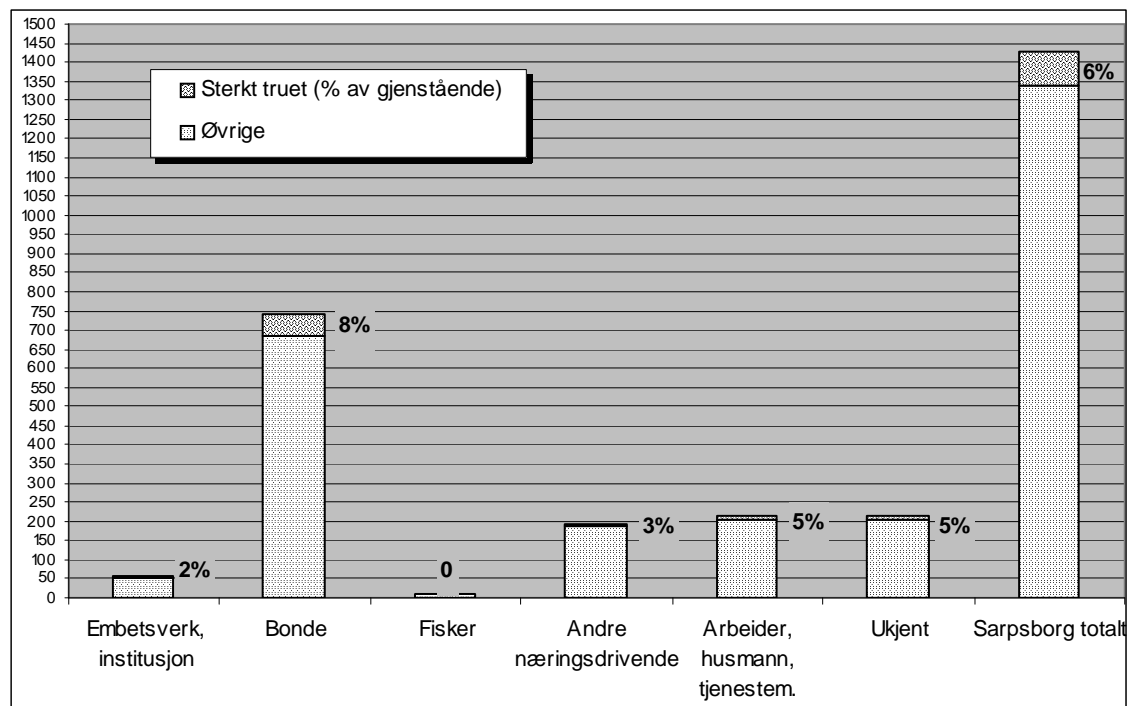
3.3.2 Tilstand – samfunnssektor

Det er flest hus i miljøer knyttet til landbruk som er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand.

Deretter kommer "Fast bosetting uten næringstilknytting". Her dominerer tettsteds- og bybebyggelsen.

3.3.3 Tilstand – sosial miljøsammenheng

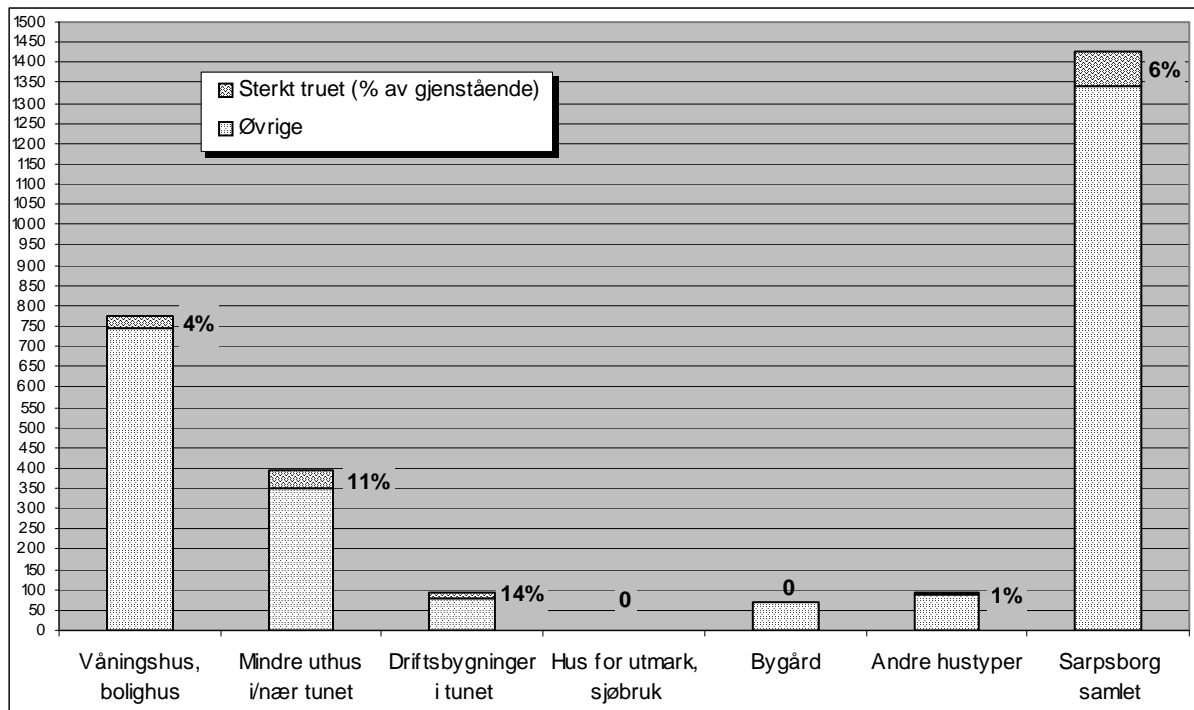
Det er forskjell mellom de sosiale gruppene når det gjelder hvor stor andel av husene som er i svært dårlig stand. Prosentandelen truede er klart høyest for kategorien "Bonde". Deretter følger "Arbeider, husmann, tjenestemann".

I kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemann" er det en overvekt av truede hus knyttet til arbeider og husmenn. Det gjelder både på arbeiderbruk og i forstadsbebyggelsen. Tradisjonelle husmannsplasser har noe uventet mindre andel av de truede, men det er ikke alltid så enkelt å skille mellom disse kategoriene. At embetsstandens hus er lite truet er som forventet.

105-1404-010, 013. Den eldste driftsbygningen forfaller, driftsbygningene til høyre er bygd på 1900-tallet. Kulturlandskapet holdes i hevd.

3.3.4 Tilstand – bygningstyper

Det er stor forskjell mellom hvilke typer bygninger som er truet. Gruppen "Driftsbygninger i tunet" topper undersøkelsen over truete i Sarpsborg. Minst truet er bygårdene. I gårdstunet er prosentandelen høyest for enkeltstående hus av typen "fjøs, stall låve", og "mindre uthus". Enhetslåven har derimot en lavere andel som er i dårlig stand. I antall er det gruppen "Mindre uthus i/nær tunet" som har flest truete, dette er uthus både i by/tettsteds- og landbruksbebyggelsen. Blant de andre hustypene er det ingen eller små andeler truete hus

Bildet av de mest truete hustypene samsvarer med hovedtrekkene i oversikten over tap. Når det gjelder jordbruket er dette eldre hustyper som er blitt overflødige. Det samme kan man også si om uthusene i tettstedsbebyggelsen, her er det særlig vedskjul, utedoer m.m. som er truet.

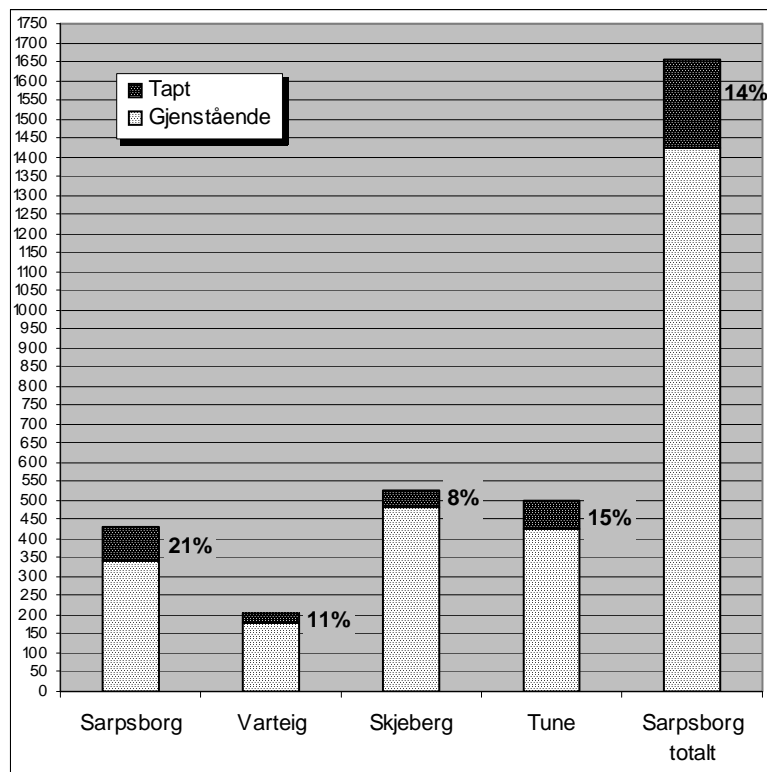

130-0207-002,003. Bolighus og uthus fra 1884, bygd for bryggeriarbeider. Bolighuset er under utbedring, og har fått bl.a. plattning. Uthuset (do og skjul) står uten tak og må nå betegnes som ruin. Innfelt uthuset ved SEFRAK-registrering.

4 Geografiske variasjoner

4.1 Tap og geografiske variasjoner

4.1.1 Tap – områder: Tidligere kommuner

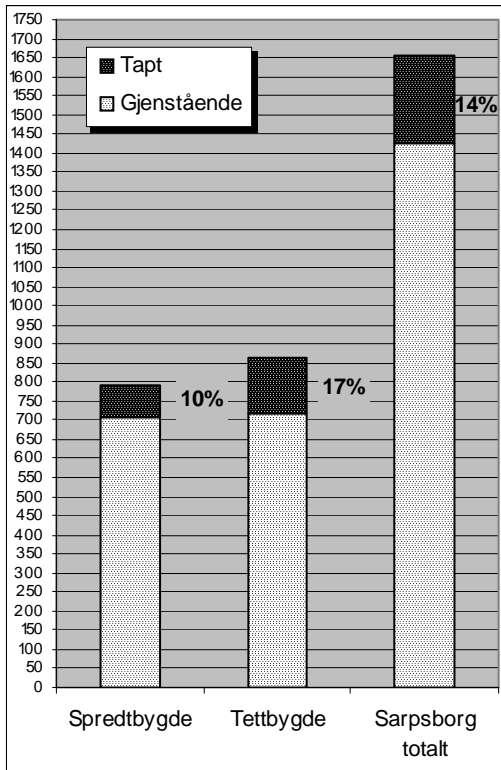
Det største relative tapet er knyttet til Sarpsborg by, med en tapsprosent godt over gjennomsnittet for kommunen. Nærmest følger Tune, deretter Varteig og Skjeberg.

I antall har flest bygninger gått tapt i Sarpsborg by. Hovedtyngden av registreringen går her tilbake til 1980-tallet, dvs at i det meste av byområdene begynte registreringene ca. ti år før de andre kommuneenhetene. Men forskjellen er så stor, at det er grunn til å anta at beliggenhet er en vel så viktig faktor.

Tune har også noen registreringer tilbake til 1980-tallet, dette dreier seg særlig om tettstedene opp mot Sarpsborg. Og tapene i Tune er særlig konsentrert til dette området.

I Skjeberg, som har flest registrerte bygninger, har færrest bygninger gått tapt, ikke bare i antall, men også i prosentandel. Her foregikk nesten hele registreringen på 1990-tallet. Som i Tune er det store tettstedsområder, men tapsandelene for disse er ikke nevneverdig større enn for landområdene. I Varteig foregikk også registreringen i sin helhet på 1990-tallet. Her er det en liten konsentrasjon av tapte bygninger på Ise opp mot Skjeberg. Dette området har tradisjon som et eldre industristed.

4.1.2 Tap – tettbygd/spredtbygd

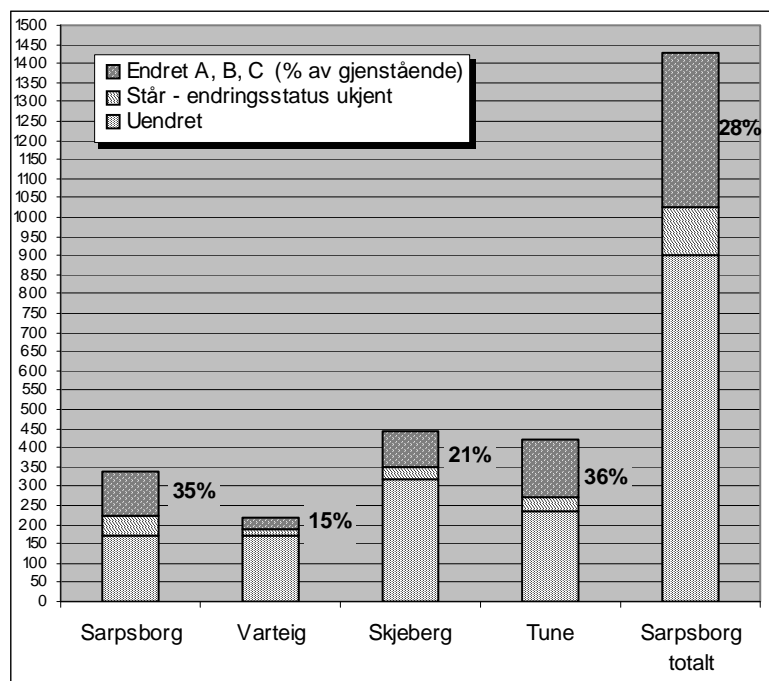
Tettbebyggelsen har den klart høyeste tapsprosenten.

Dette kan henge sammen med at mye av tettbebyggelsen (Tune og Sarpsborg by) ble registrert før de spredtbygde kretsene. Disse områdene har vært utsatt for tettstedspress, både i form av nybygg og vegutbygging, og dette har fått følger for eldre bebyggelse.

Det er derfor grunn til å anta at geografisk beliggenhet er en viktig faktor i tapsbildet i Sarpsborg.

4.2 Endringer og geografiske variasjoner

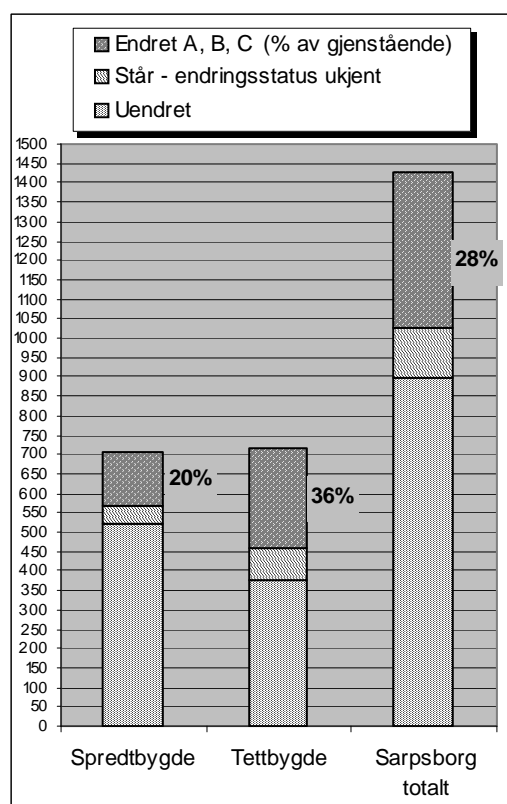
4.2.1 Endring – områder:

Sarpsborg og Tune har de høyeste endringsandelene. Hus i Varteig er minst endret.

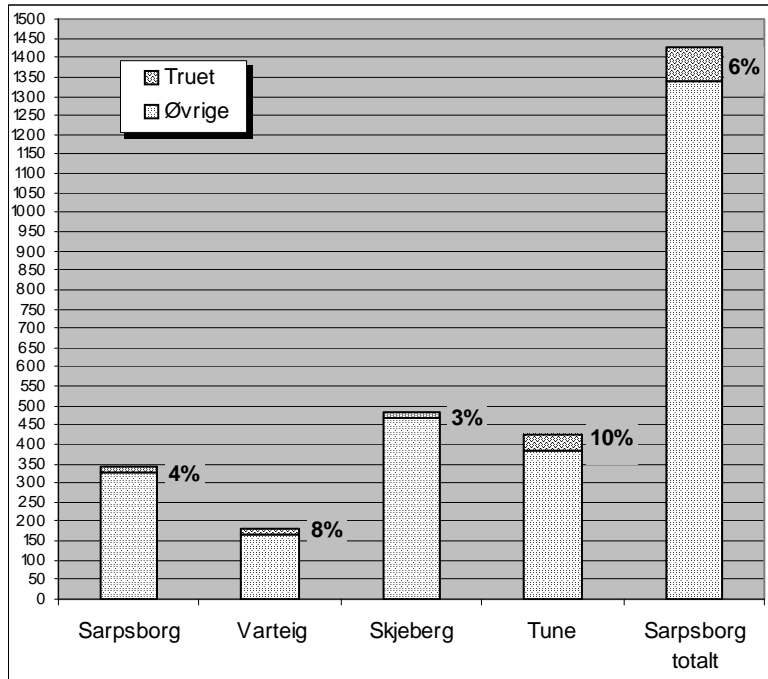
Sarpsborg og Tune har også de høyeste tapsandelene, og tallene for endring understøtter en antagelse om at det skjer mer med eldre bygninger i disse delene av storkommunen.

4.2.2 Endring – tettbygd/spredtbygd

De tettbygde områdene har den klart største endringsprosenten. Dette samsvarer med tallene for tap, det skjer mest i tettbygde områder.

4.2.3 Tilstand – områder:

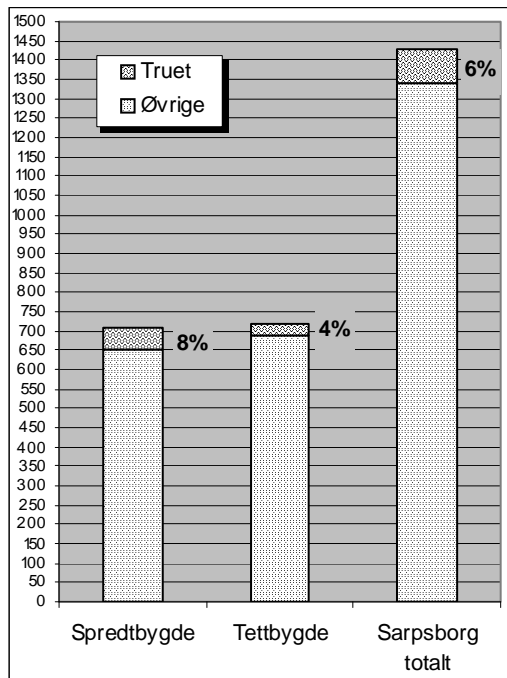

De tidligere kommuneenhetene Varteig og Tune har størst andel dårlige hus.

Det er rimelig å anta at det er uthusbebyggelsen i landbruket som her trekker opp, siden Sarpsborg har en lav andel truede hus.

Skjeberg, som har den minste andelen med truede hus, har en stor gruppe med landbruksbebyggelse, men en del av denne er i bruk til feriefornål. Skjeberg er i sin helhet registrert de siste registreringsåra, noe som også kan spille inn.

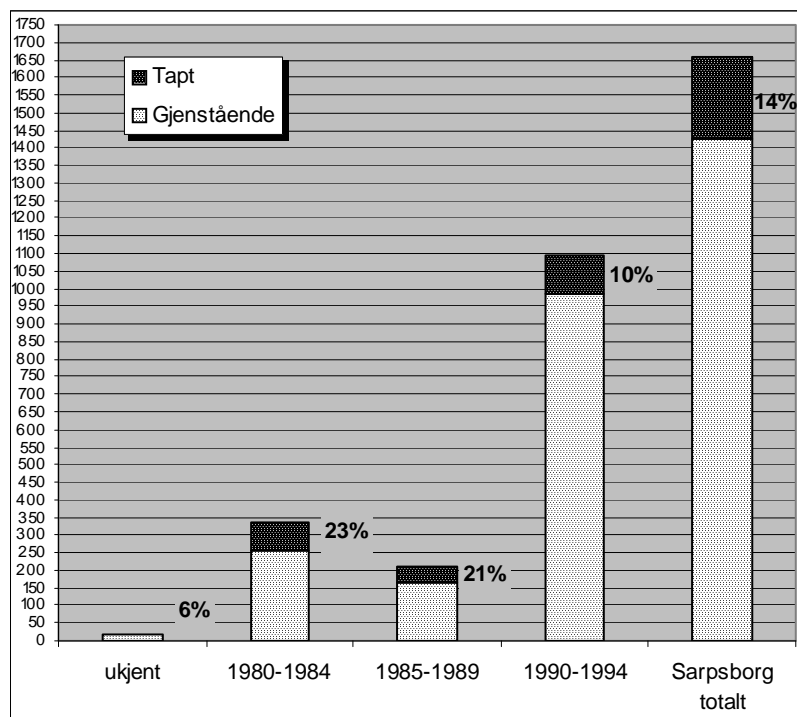
4.2.4 Tilstand – tettbygd/spredtbygd

Det er en klart større andel hus som står og forfaller i de mest spredtbygde områdene av kommunen, noe som understøtter tallene for tap, og bekrefter at det er landbrukets bygninger som er mest utsatt.

5 Registreringstidspunkt og variasjoner

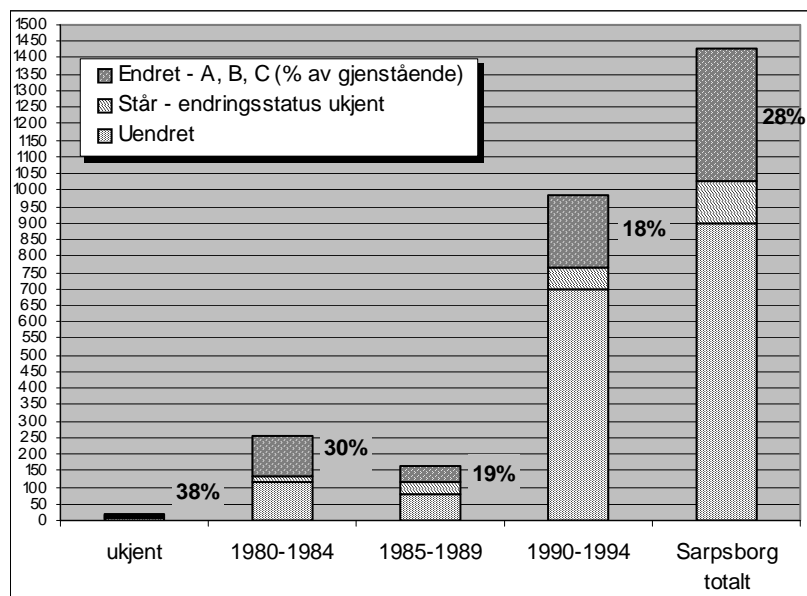
5.1 Tap – variasjoner etter registreringsperiode

Det er en klar forskjell når det gjelder tap og registreringsperiode. Hus registrert før 1990 har klart størst tapsprosent.

Undersøkelsen forteller ikke når hus ble revet. Det er trolig at det er lokale geografiske forhold som spiller inn. Registreringen i den siste perioden var i sin helhet i Varteig og Skjeberg, hvor Varteig har lite registrert by- eller tettstedsbebyggelse.

5.2 Endring – variasjoner etter registreringsperiode

Hus som ble registrert i den første registreringsperioden har den høyeste endringsandelen.

I denne perioden ble Sarpsborg by og tettstedskretser i Tune opp mot byen ble registrert.

6 Konsekvenser og tendenser

6.1 Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling

6.1.1 Befolkningsutviklingen

I 2004 hadde Sarpsborg ca. 49 400 innbyggere. Fra 1980 (SEFRAK-registreringen begynte i 1983) til 2004 har folketallet i storkommunen økt med 3 620 personer. Innbyggertallet har vært i jevn oppgang det siste tiåret, noe som særlig skyldes nettoinnflytting. I 1992 ble Sarpsborg by slått sammen med landkommunene Skjeberg, Varteig og Tune til storkommunen Sarpsborg.

6.1.2 Gårds- og utmarksmiljø, jordbrukets kulturlandskap

Fra gammelt var jordbruk eller jordbruk i kombinasjon med skogbruk, og for deler av Skjeberg noe fiske, det vanligste næringsgrunnlaget for det området som i dag utgjør storkommunen Sarpsborg. I 2001 var ca. 2 % av de yrkesaktive sysselsatt i primærnæringene, hvorav de fleste innen jordbruket. Den direkte sysselsettingen utgjør ca. 700 årsverk. Sarpsborg er den neststørste jordbrukskommunen, og den femte største skogbrukskommunen i Østfold.

Strukturendringene i jordbruket følger den vanlige trenden i landet med færre driftsenheter, men med en økning av det totale jordbruksarealet. Gjennomsnittstørrelsen på bruka øker, men antall bruk under 300 dekar har gått ned. Jordbruksarealet i drift har samlet blitt større, noe som dels skyldes at tidligere beitareal er blitt tatt i ny bruk. Det dyrkes korn på ca. 80 % av produksjonsarealet. Sarpsborg er blant de kommunene i fylket som har høyest husdyrproduksjon.

Det er registrert 776 skogbrukseiendommer i kommunen. Hovedtyngden av skogeiendommene er under 500 dekar, men disse representerer bare halvparten av det samlede skogarealet. Også her har det skjedd en strukturendring, både ved en sterkere mekanisering av skogbruket og ved at man gikk fra fløtning til frakt på vei da Glennetangen og Furuholmen lenser ble nedlagt. Småbruk der man kombinerte skogsarbeid og jordbruk, var det flere av i området langs Glommavassdraget.

Tallene for tap og tilstand for bygninger i primærnæringene samsvarer dels med de strukturendringene, særlig i jordbruket, som er beskrevet over. Tallmessig utgjør de en mindre del Sarpsborgmaterialet, men tapsprosenten ligger godt over gjennomsnittet. Flere av de gjenstående er i dårlig stand, og endringsandelen er blant de laveste i materialet. Det er den sammensatte driftsbygningen dvs den eldste typen som er mest utsatt.

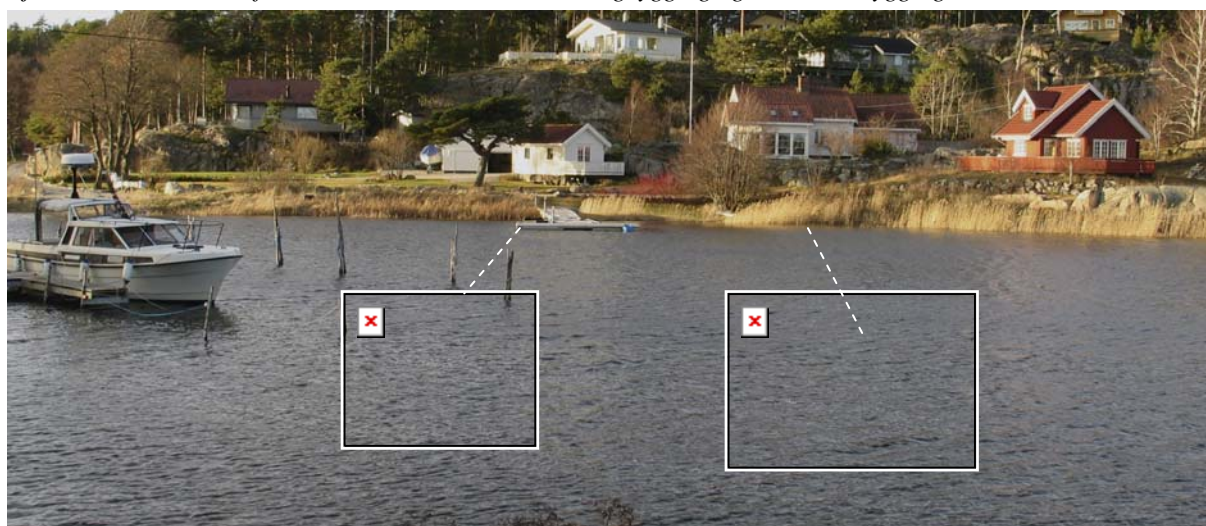
Det er de mindre bruka det først og fremst har gått ut over. Småbruk med bakgrunn i kombinasjon av flere næringer har det vært mange av i Sarpsborg. De nedlagte småbruka kunne ha sitt opphav i tidligere husmannsplasser, arbeiderbruk eller andre former for kombinasjonsbruk. Tap i denne gruppen er markert høyere enn gjennomsnittet, og flere hus er i dårlig stand.

Det står flere truede hus langs Glomma, dette særlig på småbruk som var knyttet til skogsarbeid, ved lensene og fløtning. I de sentrale områdene opp mot Sarpsborg er flere arbeiderbruk, men også større bruk i samme situasjon. Her er det særlig vegutbygging og tettstedsvekst som rammer eldre bebyggelse og kulturlandskap. Dette samsvarer med tilstanden til jordbrukets driftsbygninger.

Presset er særlig stort på jordbrukseiendommer rundt sentrum, der noe av den beste dyrkningsjorda tas ut av drift. Gammel jordvei bygges ned, og tun blir rene boligeiendommer. Noen av bruka er tatt i bruk som hestegårder.

130-0309-009. Fra Bjørnstad der den gamle jordveien mellom tunet og E6 skal legges ut til byggeområder. Innfeltet våningshuset sett fra tunsida. Det har den karakteristiske bryggerhusfløyen som er typisk for våningshusene i området. Etter SEFRAK-registrering har et næringsbygg kommet opp like ved tunet. Bjørnstadområdet vest for E6 er sterkt berørt både av vegbygging og tettstedsutbygging.

115-0105-001,002. Sjøli – ved Skjebergkilen. Fargebildet viser situasjonen i 2004, de to innfelte fotoene situasjonen i 1991 da bua ble leid ut til feriefolk. I 2004 var det gamle fiskerbruket blitt feriested og særlig bolighuset var bygd kraftig om og til. Rundt er det fortettet med feriehus.

Skjebergdelen av storkommunen har en forholdsvis sein registrering, og den minste tapsandelen. Det er særlig i jordbruksområdene hus har gått tapt. I det småkuperte området sør i Skjeberg har fisket inngått som en binæring for småbrukeren, noen steder i kombinasjon med arbeid i steinbruddene. Dette er et område hvor fritidsbebyggelsen har lange tradisjoner. Ved SEFRAK-registreringen var flere registrerte hus i fritidsbruk, flere i 2004. Det er lite tap av hus i disse områdene, men den store forskjellen mellom SEFRAK-registreringen og 2004 er at husene ikke bare holdes i hevd, men utvides og bygges om.

115-0202-010, 011, 012. Tidligere småbruk i Løkkevika i Skjeberg. I Skjeberg er mange tidligere plasser og småbruk i bruk som feriesteder. Dette var tidligere bruket til en småbruker, fisker og steinhogger. Midt i bildet bolighuset, til høyre potetkjelleren og lengst til venstre skimtes fjøset. Eiendommen har vært brukt som feriested ei tid. Bak Løkkevika ligger hytte- og fritidseiendommene tett.

114-104-015. Fraflytta småbruk til lensearbeider på Varteig sida av Glomma. Bygningene forfaller, og jordvegen gror igjen. Det er mange nedlagte bruk og fraflytta hus i områdene langs Glomma, der skogsarbeid og fløtning var en viktig del av næringsgrunnlaget.

130-0508-024. Fraflytta bruk på Tunesida av Glomma, der småbrukeren i sin tid kombinerte jordbruk med arbeid ved lensene. Det har stått ubebodd ei stund, og den lille driftsbygningen var rast sammen. Bruket ble kjøpt på grunn av jordveien som dels er planta til med juletrær, resten gror igjen.

130-0201-017. I bakgrunnen vises hovedbygningen på Alvim nordøstre. På tunet står også et stabbur tilbake. Jordveien til Alvimbruka øst for motorveien er nedbygd med yngre bolighus og institusjonshus. Innfelt hovedbygningen på Alvim.

130-0406-005, 006, 007. Tidligere arbeiderbruk i Greåkerområdet. Det store bolighuset har erstattet et mindre hus og potetkjelleren er revet. Av den gamle bebyggelsen står uthusene tilbake, nærmest bryggerhuset og i rekke med det et lite lafta hus som har vært brukt som fjøs. Den lille jordveien er nedbygd med bolighus.

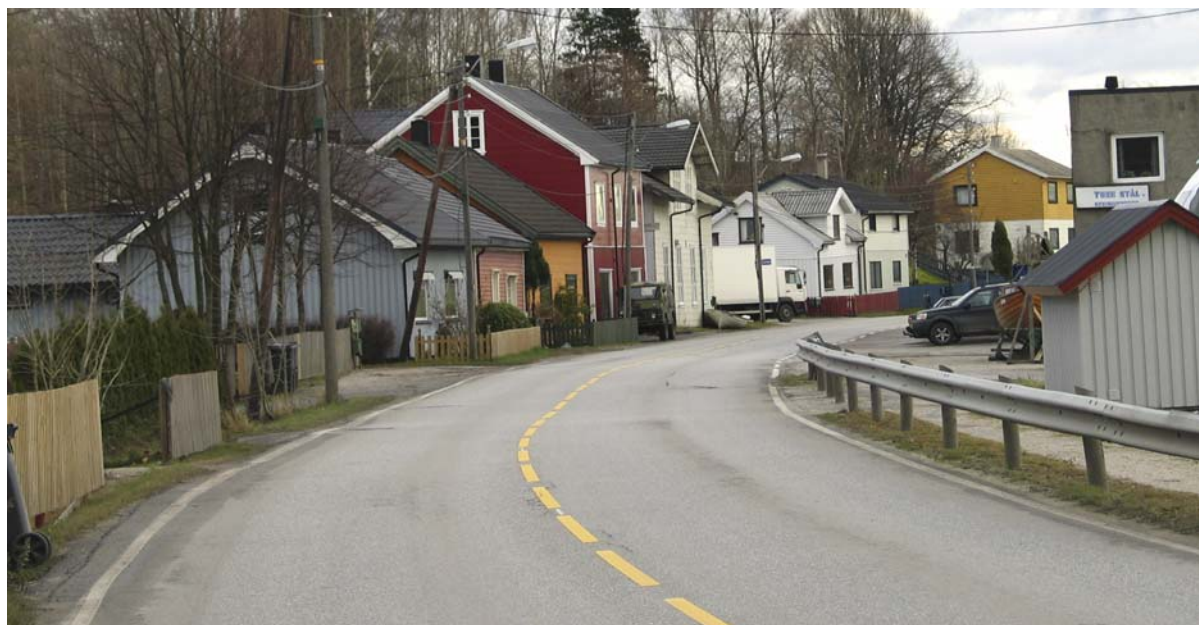
6.1.3 Sarpsborg by og tettstedene

Sarpsborg by og tettstedene har blitt berørt både av nedgangstiden i de store industriene fra 1970-tallet, og ved seinere press på grunn av nybygging og omlegging av veger. Og det er disse områdene som både har den største taps- og endringsprosenten.

Dette gjelder ikke for den sentrale delen av byen. For denne ble det i 1990 utarbeidet en "Bevarings- og byfornyelsesplanen", med en evaluering av bebyggelsen. Denne planen har virket positivt for dette området, som har en klart mindre tapsandel enn resten av by- og tettstedsbebyggelsen. Men også her har det vært tap, bl.a. av uthus i bakgårdene.

Tapene i tettstedsbebyggelsen dreier seg lite om produksjonshusene, da de eldre var borte ved SEFRAK-registreringen. Det er særlig i boområdene endringene kan måles ved at et karakteristisk trekk ved eldre by- og tettstedsbebyggelse, uthusa har blitt kraftig redusert. Også andre sentrale hus for tettstedsmiljøet har blitt borte eller er ombygd – tidligere butikker og mindre ervervshus av forskjellig slag er bygd om til bolighus. I disse områdene var det også små arbeiderbruk, og den lille jordveien til disse er nesten borte, nedbygd av bolighus. De tidligere forstedene har fått et mer homogent boligpreg.

Greåkerområdet ble særlig rammet av nedleggelsen av flere store industribedrifter, og av vegutbyggingene på 1980-tallet. Men samtidig har Greåkerveien som tidligere var hovedveien blitt avlastet, og noe av bebyggelsen langs denne er pusset opp.

130-0301-025, 027, 029, 030. Parti fra Hannestadstranda på Greåker. På rad ligger arbeiderboligene som trolig ble bygd i andre halvdel av 1800-tallet. På andre siden av gata lå tidligere brygger for lensa og lensebåtene. Det var verftsarbeid og noe seinere tømmerfløtning som dannet grunnlaget for bebyggelsen, etter hvert avløst av papir- og celluloseindustrien som den store arbeidsgiveren. I husrekka står det også et menighetshus og i ett av husa har det vært butikk i første etasje. Ingen hus er revet siden SEFRAK-registreringen, med unntak for et par uthus bak bolighusene. Det er særlig uthusene som trekker opp tapsprosenten i miljøer som dette. For de gjenstående bygningene er endringene små, det dreier seg om skifte av takbelegg fra tegl til moderne takmaterialer, skifte av kledning et par steder til liggende, funkisvinduer er skiftet ut med husmorvinduer og gatedøra er fjernet på to hus.

6.1.4 Vegprosjekter

Mye av E6 var allerede bygd ut da registreringen i Sarpsborg begynte i de aktuelle områdene. Men likevel har vegprosjektet fått konsekvenser for noen få hus i løpet av undersøkelsesperioden. Og den preger ikke minst både bylandskapet og jordbrukets kulturlandskap.

Motorvegen har fått betydning for utbygging av nærings- og boområder og landbruksområder. I Bjørnstadområdet nord for sentrum, ligger jordbruksområdene med eldre bebyggelse øst for motorvegen. Alvimområdet sør for bykjernen er berørt både av selve vegen og tilførselsvegene til Sannesundbrua. Her ligger tuna tilbake med eldre bygninger som øyer omgitt av bolighus øst for motorvegen, mens det vest for vegen fremdeles er dyrka mark.

130-0309-011. I tunet på et av Bjørnstadbruka står hovedbygningen tilbake av eldre hus. Driftsbygningen og bryggerhuset ble revet på grunn av ny E6, driftsbygningen sto der hvor støyvullen ligger. Nytt uthus er satt opp, til venstre for våningshuset.

130-0201-012,013. Alvimgårdenes tun og jordvei har dels blitt liggende midt i og nært inn til inn- og avkjøringene til motorvegbrua over Sannesund. Dette prosjektet var ferdig før SEFRAK-registreringen begynte i området, og har ikke ført til tap av registrerte bygninger.

7 Saksbehandling, planforhold m.m.

7.1 Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen

Originalmaterialet til SEFRAK, skjemaer og kart er hos fylkeskonservator. Ved bygge- og reguleringssaker der SEFRAK-registrerte bygninger berøres blir kulturetaten kontaktet for uttalelse.

7.2 Planforhold

Bygninger fredet etter kulturminneloven

Det er fem vedtaksfredete bygninger i Sarpsborg, hovedbygning Hafslund, Hafslund vokterbolig Østfoldbanen og Skjeberg prestegård med tre fredete bygninger: hovedbygning med østfløy og vestfløy. I tillegg kommer to kirker, Ingedal kirke automatisk fredet 2002, og Skjeberg kirke automatisk fredet 2002.

Kommuneplanen, verneplaner, prosjekter

To områder er båndlagt etter kulturminneloven - middelalderbyen Borg og Greåker fort.

Sarpsborg sentrum Bevarings- og byfornyelser. 1990. Her er bygninger og bygningsmiljøer evaluert, og gitt vernestatus.

Verneverdivurdering. Delutredning til kommuneplan sentrum februar 2003. Sarpsborg kommune.

Kommuneplanens arealdel 2003 – 2016. Her heter det: "Ved utbygging må vurderinger og undersøkelser i forhold til kulturminnevernet gjennomføres i henhold til kulturminneloven. Kommunen må utarbeide en plan for forvaltningen av kulturminnene, som gir et bedre grunnlag for vurderingen av kulturminnevernet ved neste rullering".

"Verneplan for kulturmiljø" 2003. Sarpsborg var en av tre kommuner som i 2003 fikk midler fra Riksantikvaren for å delta i prosjektet "Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer".

Museer

Borgarsyssel Museum ble stiftet i 1921 og ligger ved ruinen etter Nikolaskirken fra omkring 1115. Museet dokumenterer og formidler kulturhistorie fra hele Østfold siden middelalderen og fram til nå. På museumsområdet ligger både bygninger på rot, og tilflytta bygninger, ikke bare fra Sarpsborg kommune, men også fra andre steder i Østfold. Flere av bygningene er registrert i SEFRAK-registeret.

Tune bygdemuseum med den gamle Grålumstua.

Varteig bygdemuseum holder til i hovedbygningen på Brunsby gård.

Kilder

Litteratur

Ascheoug og Gyldendals *Store norske leksikon*, 1994 og "størenorskeleksikon.no", 2004.

Helland, Amund. *Norges land og folk XVII*. 1909

Hultengren, Harald/Tjernås, Terje: *Gamle arbeiderboliger i Østfold*. 1984

Sarpsborg sentrum. Bevaringsplan og byfornyelsesplan. Februar 1990.

Verneverdivurdering. Kulturhistorisk hjemmevern. Delutredning til kommunedelplan sentrum. Februar 2003. Sarpsborg kommune.

Utrykte kilder, arkiv m.m.

Digitalarkivets folketellinger. <http://digitalarkivet.uib.no/>

Dokumentasjonsprosjektet. /www.dokpro.uio.no/. Matrikkelutkastet av 1950.

Miljøstatus i Norge. www.mistin.dep.no

SEFRAK-registreringen Sarpsborg 1982–91, skjemaer og kart.

Sarpsborg kommune: Kommuneplanens arealdel, planbeskrivelse 2003-2016.

Sarpsborg kommune. Landbruksplan 2001.

Sarpsborg kommune: Verneverdivurdering. Delutredning til kommunedelplan sentrum. Omfatter verneverdivurdering av enkeltbygg og bygningsstrukturer innenfor sentrumsplanområdet. 2003

Sarpsborg kommune sine websider. www.sarpsborg.kommune.no/.

Statistisk sentralbyrå. 1973. *Folke- og boligtelling 1970*, Oslo.

Statistisk sentralbyrå. 1981. *Folke- og boligtelling*. Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 1992. *Folke- og boligtelling 1990*. Oslo-Kongsvinger 1992

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Folke- og boligtelling 2001*. Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Jordbrukstillingen Sarpsborg* (www.ssb.no).

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Befolkningsutviklingen i kommunene*. (www.ssb.no).

Statens kartverk. Topografisk hovedkartserie M711

Vedlegg 1. Bygningstyper: tapt, endret, truet – tabell

Vedlegg 2. Registreringskretser: tapt, endret, truet – tabell